

TARTALOMJEGYZÉK

MEDITÁCIÓ

- Dr. Joachim Heubach: "Hogy mindenkit hozzásegítsünk a Krisztusban adott teljességhez." 1

KÖSZÖNTŐ

- Dr. Boleratzky Lóránd: dr. Terray László 70 éves 4
Dr. Pósfay György: Kicsoda Terray László? 6
D. Dóka Zoltán: Levél Terray Lászlóhoz 14

TANULMÁNYOK

- Dr. Dr. Vajta Vilmos: Kereszt és feltámadás 19
Id. Kende György: Iskoláink indulása. Pótlás 31
Lars O. Andersson: A Lutheránus Világszövetség és a Magyar Evangélikus Egyház kapcsolata 32
Ordass és Káldy püspöksége idején
Hans J. Lübl: A "koinonia" lutheri értelmezése 41
Dr. Boleratzky Lóránd: Állam és egyház viszonya 44

- TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ NÉMET ÉS ANGOL NYELVEN 48

KERESZTYÉN IGAZSÁG

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR NEGYEDÉVI FOLYÓIRATA

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 20. szám – 1993 TÉL

Főszerkesztő: BOTTA ISTVÁN (Tel.: 1-835-092)

Jelen számért felelős: BOTTA ISTVÁN

A szerkesztőbizottság tagjai: DÓKA ZOLTÁN, ITTÉZÉS GÁBOR, ITTÉZÉS JÁNOS,
Id. MAGASSY SÁNDOR

Felelős kiadó: Id. KENDEH GYÖRGY (Tel.: 1-662-523)

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1114 BUDAPEST, Bocskai út 10. sz.

Egyes szám ára: 75 Ft; Évi előfizetési díj: 300 Ft; Külföldre: 10 DM

Csekkszám: ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR – BUDAPEST – OTP XI. ker. 529-8145-2

Készült a PATE Sokszorosító Üzemében, Keszthely

Felelős vezető: Kiss Antalné

HU ISSN 0865-2163

Törzsszám: 304/93

Példányszám: 920

Engedélyszám: III./EL/20/1989.

MEDITÁCIÓ

JOACHIM HEUBACH

"HOGY MINDENKIT HOZZÁSEGÍTSÜNK A KRISZTUSBAN ADOTT TELJESSÉGEZ"

Pál apostol a Kolosséi levélben (1,24-28) így írta le az egyházra bízott hivatal rendeltetését:

"Ezért nem veszítem el az örömet értetek viselt szenvedéseim között sem. Ellenkezőleg: azzal csupán saját testemen töltöm be a szenvedéseknek azt a mértékét, amelyet Krisztusért osztottak rám. Hiszen testének, a gyülekezetnek válik az javára. Ennek lettem szolgája. Isten a ti javatokra jelölte ki számomra ezt a feladatot. Ezért kellett mindenhova elvinnem az örömhírt. Bár ez örök idők és nemzedékek óta titokként volt elrejtve, most azonban tudtára adták a keresztyéneknek. Isten nekik akarta felfedni azt, hogy a dicsőségnek milyen gazdagsága van elrejtve ebben a titokban a pogányok számára —: Krisztus bennetek! Milyen nagyszerű remény! Mi Őt hirdetjük. Csak ezért lépünk oda minden emberhez, csak ezért tanítunk minden embert teljes bölcsességgel, hogy mindenkit hozzásegítsünk a Krisztusban adott teljességhez. Egyedül érte munkálkodom, harcolok, ehhez ruházott fel eddig erejével."

(Friedrich Pfäfflin fordítása nyomán Heilbronn 1936)

I.

Pál börtönben ül Rómában. Egy olyan kisázsiai gyülekezetnek ír, amelyet nem maga alapított és amelyet személyesen nem ismer. Azonban hallott ezekről a keresztyénekről. Munkatársai-val imádkozik értük és ebben a levélben mindenekelőtt Jézus Krisztus jelentőségére mutat rá: "benne van elrejtve a bölcsesség és ismeret minden kincse" (2,3). És azután figyelmezteti őket: "A Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon... és mindent az Úr Jézus nevében tegyetek" (3,16kk).

Erről van tehát szó: Jézus Krisztust — "Isten Igéjét teljesen feltárni" (1,25). Ez az apostoli megbízatás. Ezért küldte őt Isten, ebben van az egyház küldetése: Krisztust minden emberrel megismertetni — és egyidejűleg mindent, amit a keresztyének gondolnak és tesznek — közvetlen kapcsolatba hozni Krisztussal.

Tehát: mindent Krisztus felől értelmezni, Krisztussal kapcsolatba hozni, és Krisztusra tekintettel gondolkodni és cselekedni.

Az evangélium hirdetésének és az egyház népek között végzett missziójának ez a mindent átfogó nézőpontja Krisztus lett életünk minden felismerésének és igazságának közepe. És, ezt nevezi Pál úgy, hogy: Krisztus bennetek!

MEDITÁCIÓ

Ez először szokatlan kifejezésnek tűnik számunkra: "Krisztus bennetek". Közelebbről megfontolva azonban nagyon találó.

Isten a Fia elküldésével valamit tett értünk és minden emberért, ez teljesen nekünk szól és minket érint, és ezért lelkünk mélyére akar hatolni.

Nem lenne tehát elegendő az, ha mi azt, amit Krisztusról hallottunk, úgy fogadjuk el, hogy Őt magát, üzenetét, és értünk végzett cselekedetét csak hallgatjuk, esetleg hisszük és igaznak tartjuk, de azután az egészet mégis többé-kevésbé úgy kezeljük, mint ami ellentétes marad velünk, amelyre adott esetben emlékezünk és érvényesítjük azt.

Nem, sokkal jobban és közvetlenebbül kell lelkünk legmélyébe bekerülni annak, amit Isten nekünk Jézus Krisztussal közvetített: tehát a "Krisztus bennünk" igazságát befogadni: Engedni kell, hogy Ő legyen szívünk középpontjává és centrumává. Neki kell gondolkodásunk, akarásunk, érzésünk motorjává és mozgatójává lenni. Ő cselekvésünk és reményünk ösztönzője. Neki kell teljesen meghatározni bennünket.

"Krisztus bennünk" – a keresztyén lét találó leírása ez: vele eggyé lenni, úgy, hogy rajta keresztül a bennünket mindig újra megújító és bizonynal nagyon átalakító krisztusi erő kifejtés történik bennünk.

Mert e nélkül a "Krisztus bennünk" – mindent átfogó nézőpont nélkül Krisztushitünk "külsődleges" marad és nagyon hamar felületesnek és hamisnak bizonyul.

Amikor a 3. világ ún. "fiatal egyházaiából" jövő keresztyénekkal találkozunk, akkor nagyon gyakran érezzük, hogyan ragadta meg és formálta őket a Jézus Krisztusról szóló örömhír. A Krisztushit belsőleg, lelkük legmélyén ragadta meg és változtatta meg őket. Jézuson keresztül az életük reménnyel teli új értelmet kapott. Az evangéliumon keresztül az ragadta meg őket legelőször, amit különben nekik ember és semmilyen vallás nem tudott megadni. Életüket legbelülről határozza ez meg.

Ha "Krisztus bennünk" mintegy szállást vesz, akkor szívünk legmélyén mindinkább eggyé leszünk vele, ereje – ahogy Pál egy másik helyen mondja: "hatalmas lesz bennünk", aztán elkezd feltárulni számunkra az evangélium minket átváltoztató ereje.

Az evangélium minden hirdetése arra kíván és kell is, hogy irányuljon, hogy a "Krisztus-üzenet gazdagságának teljessége" minket belsőleg úgy alakítson át és határozzon meg, hogy életünket, gondolkodásunkat, cselekvésünket, terveinket, akarásunkat Krisztus felől, evangéliuma felől értsük;

hogy örömeinket és szenvedésünket a legszorosabb kapcsolatba hozzuk Krisztussal és azzal, amit Ő nekünk Istenen keresztül ígért és kívánságainkat és reményünket Krisztusra irányítsuk.

"Csak ezért lépünk oda minden emberhez, csak ezért tanítunk minden embert teljes bölcsességgel, hogy mindenkit hozzásegítsünk a Krisztusban adott teljességhez" – azért, hogy az jöjjön hozzá és mindig újból, hogy: "Krisztus bennünk".

MEDITÁCIÓ

II.

Ahol ez történik ott az nem szenvedés nélkül megy végbe

Minél inkább megengedjük azt, hogy Krisztus és evangéliuma határozzon meg minket, annál inkább felismerjük azt, hogy először önmagunkkal kerülünk ellentmondásba.

A "bennünk levő régi Ádám" kezd harcot ellenünk, az ellen, amit a "Krisztus bennünk" igazsága vár el tőlünk.

Le kell győznünk a bennünk levő régi Ádámot, fel kell vennünk az önmagunk elleni harcot.

El kezdünk magunk miatt szenvedni,
le kell jönnünk a magas trónunkról,

alázatra vezetnek,

nem kerüljük el a lemondást és a nélkülözést.

Mindig fájdalmasak a "széles" és "keskeny" út közötti döntések, mert azok állandóan ellenkeznek kívánságainkkal és saját akaratunkkal.

A lemondás fájdalmas — a Krisztusért történő lemondás is. És végül, fájdalmas módon tudatosodik bennünk az, hogy létezik Krisztusért történő szenvedés, hogy az Jézus gyülekezete egyházának lényegéhez tartozik.

A keresztyének "hit miatt" történő szenvedését Luther az egyház hét ismertetőjegye közé sorolta és a szenvedést "a szent kereszt megszentelő eszközének" nevezte, "azért, hogy fejéhez, Krisztushoz legyen hasonló". (WA. 50,641kk)

Az egyházhoz, a Krisztus gyülekezetéhez való tartozás — ez az igazi keresztyént — mivel Ő az egyházat, mint "Hitvalló Egyházat" érti — fájdalmas lemondásba sodorja mindazzal, ami egyébként világi eszmék és hatalmi követelések szabálya és irányelve.

És ugyanakkor a hitért szenvedő keresztyén megtapasztalja a dolgok őt megszabadító látását. Dietrich Bonhoeffer a Gestapo börtönében ezt élte át és így fogalmazta meg ezt a tapasztalatot:

"Csodálatos átváltozás. Erős, tevékeny kezeid meg vannak kötve. Tehetetlenül, magányosan nézed cselekedeted végét. Mégis fellélegzel és csendben, megvigasztalódva teszed ügyedet erősebb kézbe és elégedett vagy. Csak egy pillanatig érintetted boldogan a szabadságot, azután átadtad azt Istennek, hogy dicsőségesen fejezze be azt." (Widerstand und Ergebung. Kiadta: E. Bethge 6. kiadás, München 1955)

Ahol tehát a "Krisztus bennünk" lett életünk meghatározó tényezőjévé ott ez nem a Krisztusért történő szenvedés nélkül megy végbe. Mi azonban akkor teljesen Urunk követésébe lépünk be, és Isten, országa szolgáivá tesz minket.

Fordította: Böröcz Enikő

K Ö S Z Ö N T Ő

Dr. BOLERATZKY LÓRÁND

Dr. TERRAY LÁSZLÓ 70 ÉVES

Az Ordass Lajos Baráti Kör ünnepi köszöntését szeretném átnyújtani dr. Terray Lászlónak, aki január 22.-én tölti be 70. életévét. Köszönteni szeretném őt, mint Ordass kutatót, a misszió elkötelezett munkását, a széleslátókörű történést és nem utolsó sorban, mint hűséges jóbarátunkat.

Ordass Lajos avatja lelkészé Balassagyarmaton 1946 augusztus 10.-én. Ez többet jelent számára, mint a lelkesi szolgálat elindítását, példaképévé válik és sűrű tartó meghitt barátsággá. Röviddel halála után megjelenik tollából a hiteles Ordass életrajz, először norvégül, aztán magyarul és németül és rövidesen angolul is. A "Másként nem tehetett" életrajzi címszó ráillik annak írójára is, mert egész élete folyamán ő is az evangélium igazságának tántoríthatatlan hirdetőjévé válik.

Az ő kezdeményezésére alakul meg 1983-ban Oslóban az "Ordass Foundation" számos nagynevű külföldi egyházi vezető bevonásával. Terray László páratlanul gazdag Ordass-archívumot gyűjtött össze, akkor, amikor erre még alig gondolt valaki és ez ösztönzésül szolgálhat a magyarországi evangélikusság múltjának és jelenének a kutatásához. Ordass Lajos szellemi örökségének a továbbadásához és megőrzéséhez felbecsülhetetlen hozzájárulást jelent.

De hadd emlékezzem meg Isten iránti hálatelt szívvel Körünk nevében is arról a támogatásról és szerteágazó szolgálatról, amelyben mi részesültünk.

Terray Lászlót missziói elhivatottsága vezette 1954-ben az oslói missziótudományi intézetbe a nemzetközileg ismert Myklebust professzor mellé. Ezt a munkát 1956-ban félbeszakította, hogy norvég egyházi felkérésre a forradalom után az ausztriai és jugoszláv menekülttáborokban tartózkodó magyarok között végezzen szolgálatot, majd résztvett 1500 magyar menekültnek Norvégiába való áttelepítésében. Ennek egyik következménye az volt, hogy a norvég egyházi segélyakció Kirkens Nødhjelp titkárául hívta meg és öt éven át ebben a szolgálatban maradt.

A messzi északon: Smöla szigetén végzett öt évi lelkesi szolgálat után a Norvég Egyházi Misszió főtitkári székébe kerül, ahol 14 éven keresztül fáradhatatlanul dolgozik a misszió ügyén. Tíz évig a Norvég Evangélikus Missziói Tanács elnöke, négy évig a Norvég Egyházi Tanulmányi Tanácsot vezeti, tagja a borgi egyházkerület presbitériumának, két hónapig pedig "megbízott püspök"-ként vezette az egyházkerület ügyeit. Kezdetől aktívan részt vett a Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének munkájában, és az Útitárs szerkesztője, a Koinoniának pedig kiadója volt.

K Ö S Z Ü N T Ő

A magyarországi keresztyének szempontjából az jelentett legtöbbet, hogy felismerte, hogy a norvég misszió 1950-ben a politikai helyzet kényszerűségéből megszakadt munkáját valamilyen formában tovább kellene folytatni. 1963. október 4.-én a "Ne szállj perbe énvelem..." örökszép dallamai után az éter hullámain első ízben köszöntötte a Norvég Egyházi Misszió és Útitárs nevében magyar hallgatóit. Nem lehet megindultság nélkül visszaadni ennek a hatását és azt a felbecsülhetetlen szolgálatot, amelyet ezzel elindított.

Külön fejezetet lehetne szentelni az erdélyi magyar evangélikus gyülekezetek felé végzett fáradhatatlan munkájának, amelybe norvég egyházi köröket is bekapcsolt. Ennek a munkának az elismerését jelentette, hogy a kolozsvári teológia a közel-múltban díszdoktorává avatta.

De tudományos munkásságáról sem feledkezhetünk meg. 1948-ban két félévet Svájcban Fritz Blanke és utána egy félévet az oslói Andreas Seierstad professzorok mellett szélesítette látókörét és ennek eredményeként Zwingli egyházfogalmáról írt tanulmányt. Tanulmányai leginkább norvég folyóiratokban jelentek meg, de munkatársa volt több nemzetközi teológiai lexikonnak, folyóiratnak és kézikönyvnek, általában norvég, német vagy angol nyelven, de néhány izlandi és finn nyelven is megjelent. Tanulmányai súlypontja az évek során az egyháztörténeten kívül az egyházismeretre és a missziótudományra is kiterjedt és a szerkesztésében megjelent könyvek zömmel missziói tárgyúak.

A nemzetközi egyházi életben felbecsülhetetlen kapcsolatok szerzett. A magyar evangélikus egyház legsúlyosabb elnyomatása időszakában is figyelemmel kísérte az egyházi változásokat és felemelte hangját a jogsértések ellen. Mint élesszemű történész a Koinoniában feltárta a hazai egyház elnyomásával kapcsolatos problémákat és rámutatott azokra a jelenségekre, amelyek a magyar egyházi vezetők hitelét külföldön aláásták. Nyilván az ő igazságkeresése szemet szűrt az egyházi és állami szerveknek és ezért több, mint tíz éven keresztül nem adtak számára magyarországi beutazási vízumot, még édesanyja temetésére sem.

És végül mit mondhatnánk róla, mint jó barátunkról. Amicus certus in res incertis cernitur. Csak annyit: lelkének tisztaságával, szívének jóságával fénylik előttünk a nehéz életúton.

Régi szép szokás, hogy amikor az óceánon két hajó találkozik, kölcsönösen felvonják a lobogót, úgy köszöntik egymást. Az Ordass Lajos Baráti Kör is felvonja a szeretet és nagyrabecsülés zászlaját és úgy kívánunk mind Terray Lászlónak, mind az egész családjának életére Isten gazdag áldását és megtartó kegyelmét.

Dr. PÓSFAY GYÖRGY

KICSODA TERRAY LÁSZLÓ?

Talán lesznek a "Keresztyén Igazság" olvasói között olyanok, akik – amikor kezükbe veszik ezt a számat, felteszik a fenti kérdést. Nyilván a lap felelős szerkesztőjétől vagy kiadójától, esetleg a szerkesztőbizottság tagjaitól feleletet is várnak kérdésükre. Felkérésükre ezt én kíséreltem megadni.

Mindjárt itt, írásom elején, le kell szögezmem, hogy hitünk szerint erre a kérdésre mi emberek nem tudunk feleletet adni, mert az embert csak Isten ismeri a maga valóságában és teljességében. Mi most még csak tükör által, homályosan látjuk (I. Kor. 13:12) magunkat és embertársainkat, de hisszük azt, hogy a "tökéletesség" eljöttével mindez meg fog változni.

Ez nem jelenti azt, hogy nem feladatunk az igazság keresése és már most és itt nem kell ismereteinket bővíteni, különösen akkor, ha azok minket az Istenhez és a felebaráthoz való közelebbjutáshoz segítenek. Egy kopott tükör révén is többet láthatunk egy arcból, mintha csak saját elképzelésünkre alapítjuk annak megismerését.

Az elmondottakat szem előtt tartva, inkább saját élményeimre, mint egyéb lehetséges forrásokra támaszkodva, kíséreltem meg a címben foglalt kérdésre adható válasz megfogalmazását, hogy ezáltal bemutassam Terray László Norvégiában élő lelkésztestvérünket, aki 1994. január 22.-én tölti be 70. életévét.

Terray Lászlóval való első találkozásomra 1942 szeptemberében került sor. Ő akkor érkezett szülővárosából, Miskolcra Sopronba, hogy mint elsőéves egyetemi hallgató megkezdje a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (Pécs) Sopronban működő Evangélikus Hittudományi Karán teológiai tanulmányait. Én akkor már utolsóéves teológus voltam, így a Kar épületében – általában – nem ugyanazon előadásokra jártunk, viszont mindketten a Teológus Otthonban laktunk, így az étkezéseknél és az Otthon életének eseményei alkalmával sokszor találkoztunk.

Sajnos, kevés emlékem van az 1942 őszével kezdődő akadémiai évről. Ezt – bizonyos szempontból – az utolsó magyarországi "békeév"-nek mondhattuk. Ugyan a háború szünni nem akaró vihára már több év óta zúgott végig Európán, de Magyarországot még eikerülték eme orkán pusztításai. Csak messziről láthattuk Bécsújhely és más határon túli városok bombázását; minket a háborúra főleg a kenyér- és cukorfejradagok korlátozott volta figyelmeztetett. Zavartalanul tudtunk tanulni, a hétvégeken gyülekezeti látogatásokat tenni és cserkész- vagy missziói körutakat tervezni. Terray Lászlóra úgy emlékszem, mint komoly, a teológiai tárgyak iránt érdeklődő, de ugyanakkor finom jó humorral rendelkező diáktársamra.

1943 júniusában befejeztem alapvető teológiai tanulmányaimat, püspököm, O. Dr. Raffay Sándor lelkésszé szentelt

K Ö S Z Ö N T Ő

és először Szegedre küldött ki, hogy ott kezdjem el segédlelkészi szolgálataimat; majd budapesti gyülekezetekbe kerültem, hasonló beosztásban. Ezalatt Terray László folytatta Sopronban tanulmányait, amelyeket 1946 tavaszán befejezett.

Persze Sopronból való elkerülésem után hét hónappal a második Világháború vihara Magyarországot is elérte és az előbb még idillikusnak mondható soproni élet is alaposan megváltozott. Mindennek csak a híre jutott el hozzám, ugyanis 1946. november 28.-án ösztöndíjas diákként Svédországba utaztam és csak 38 évvel később volt újra lehetőségem Sopron meglátogatására. Nincs emlékem arról, hogy Terray Lászlóval 1943 és 1946 között találkoztam volna, bár életútját igyekeztem figyelemmel kísérni és tudtam arról, hogy zárószigorlata után a Tiszai Egyházkerületben való szolgálata lelkésszé szentelték. (Arról csak később szereztem tudomást, hogy ez "rendhagyó" módon történt, mert a kerület egyébként 10 évre elítélt, majd szabadlábra helyezett püspöke, Túróczy Zoltán, ezt a szolgálatot ügyének rendezetlen volta miatt ekkor még nem végezhetette el, így megrkérte balassagyarmati kollégáját, Kuthy Dezsőt, a Tiszai kerület lelkészjelöltjeinek a felszentelésére, aki azonban közben megbetegedett. Így Ordass Lajos bányakerületi püspök szentelte lelkésszé 1946. augusztus 10.-én Balassagyarmaton a Tiszai és a Dunáninneni egyházkerületek végzett teológusait, köztük Terray László-t.) Terray a borsodmegyei Ormospusztán kezdte meg segédlelkészi szolgálatát, ahonnan szülővárosába, Miskolcra került.

Legközelebbi találkozásunkra 1949 elején került sor. Ennek a helye a svédországi Lund városa volt, ahol akkor Leskó Béla ösztöndíjas társammal folytattam tanulmányaimat. Terray László, aki 1948 tavaszától, az Evangélikus Világszövetség ösztöndíjával Zürichben két félévig már végzett tanulmányokat, még egy félévet az osloei egyetemen szeretett volna tölteni, így átutazott városunkon. Ugyanakkor Ferenczy Zoltán lelkész-kollégánk, aki ekkor az uppsalai egyetemen már befejezte tanulmányait és visszaindult Magyarországra, szintén megszakította útját Lund-ban. Ez azt jelentette, hogy ekkor a Magyarországi Evangélikus Egyház négy lelkésze egy napot együtt tölthetett Svédország déli egyetemének a városában. Beszélgetéseink főleg a szülőhazából érkező hírek kicseréléséből és az otthoni egyházi helyzet megbeszéléséből álltak. Egy- a fényképalbumomban mindmáig megtalálható — kép utal arra a diák-szobában tartott esti összejövetelre, amikor svéd egyetemista társainkat meghívtuk egy kávéra, hogy találkozzanak Ferenczy Zoltánnal és Terray Lászlóval.

Megint sok esztendő telt el legközelebbi találkozásunkig. Erre 1957 februárjában, Bécs városában került sor. Mindketten az 1956-os magyarországi események következtében az Ausztriába került magyar menekültek közt végzett segélymunka céljából kerültünk oda.

K Ö S Z Ü N T Ő

De azért a közben eltelt 8 év során is kapcsolatban maradtunk egymással, mert időközönként leveleket váltottunk. Ezekből tudtam meg, hogy egy félévi norvégiai tanulmányi időszak után — amikor Zwingli egyházfogalmával foglalkozott (dolgozata 1950-ban meg is jelent egy norvégnyelvű teológiai folyóiratban), Terray Lászlónak egy esztendő kórházban kellett töltenie, mert egy orvosi vizsgálat kimutatta, hogy hátgerinc tbc-je van. Kezelése eredményes volt, a kórházban azonban eldöntötte, hogy Norvégiában marad és ebben az országban folytatja lelkészi munkáját. Hogy célját elérje, le kellett tennie — persze, az ország nyelvén — a norvég teológiai hallgatóktól megkövetelt teológiai vizsgákat, valamint el kellett végeznie az egy évig tartó gyakorlati teológiai szemináriumot. Mivel 1953-ban az Északnorvégiában szolgáló lapp misszióban vállalt munkát, így lapp nyelvből is államvizsgát tett. A Sarkkörön túl végzett igehirdetői és egyéb szolgálatai mellett a laestádiánus ébredés történetét és máig tartó hatását tanulmányozta. Ugyancsak a magas északon találkozott későbbi feleségével, egy norvég papi családból származó Unni Øgaard könyvtárosnővel, akivel 1953-ban házasságot kötött.

Mielőtt tovább folytatnám Terray László bemutatását, szeretnék az ötvenes évek elejéről egy kis személyes emléket feleleveníteni.

1950 januárjában elhagytam Svédországot és elfogadtam — Kemény Lajosnak, a Bányai Egyházkerület akkor püspökhelyettesének a hozzájárulásával — a clevelandi (ez a város az Egyesült Államok Ohio államában van) Első Magyar Evangélikus Egyházban 1949-ben megszervezett második lelkészi állásra szóló meghívásomat. Amikor két és fél évvel később az amerikai Nemzeti Evangélikus Tanács úgy döntött, hogy kiküld Venezuelába, hogy az odakerült magyar bevándoroltak között a protestánsokat gyülekezetbe szervezzem, illetőleg közreműködjek más nyelvű evangélikusok között folyó munka végzésében, az eltávozásom révén megüresedett lelkészi állásra Terray Lászlót ajánlottam. Javaslatomat a Presbitérium él is fogadta és felvette a kapcsolatot Terray Lászlóval. Itt szeretném megemlíteni, hogy jelöltem kihozatalának a tervét különösen a clevelandi Presbitérium és a gyülekezet Gömörmegyéből származó tagjai támogatták, akik ismerték és tisztelték Terray László Rozsnyón evangélikus lelkészként szolgált nagyapját. Ezek meg voltak győződve affelől, hogy unokájában egy jó lelkipásztort kapnak. Hogy Terray László mégsem jutott ki Clevelandba, annak az akkori amerikai törvények voltak az okai, ugyanis azok nem engedélyezték a bevándorlást olyancknak, akiket tbc miatt kezeltek. Ezen a helyen, amikor egyik elődjéről említést tettem, elmondhatom azt is, hogy a család francia hugenotta (protestáns) eredetű; a Terray ősöknek a francia királyok vallási türelmetlensége miatt kellett szülőföldjüket elhagyni; később Felsőmagyarországon telepedtek le. Grenoble-ban — állítólag — most is van egy "Terray utca" és egy Genftől nem

K Ü S Z Ö N T Ő

messze levő franciaországi síközpontban tudok egy "Terray szállodá"-ról. Egyébként Terray László édesapja egy, Miskolcon jól ismert, nagycsaládú erdőmérnök volt.

Terray László lappföldi szolgálata után, 1954-ben az Oslo-i missziótudományi intézetben Myklebust professzor mellett kapott állást. Tudományos munkáját a szülőhazájában végbement történelmi események miatt két évvel később meg kellett szakítania, ugyanis a Norvég (Evangélikus) Egyház segélyszervezete felkérte, hogy látogassa meg az ausztriai és jugoszláviai táborokban tartózkodó magyar menekülteket és végezzen köztük szolgálatokat. Később egy, a menekültek és bevándorlók között munkálkodó állami bizottság tagja, majd vezetője is lett, amely körülbelül 1500 magyar menekültnek a Norvégiába való letelepítésével foglalkozott. Mivel 1957 februárjában, magam is hasonló munkában állva, hat hetet Ausztriában, Németországban és Svájcban töltöttem, sokszor találkoztam lelkésztársammal Bécsben és megtapasztaltam, hogy a táborokban és egyebütt segítőmunkát végző norvégek — így a norvég Vörös Kereszt küldöttei között — Terray László milyen nagy tekintélyt élvez.

Ausztriai tartózkodásom utolsó napjaiban, 1957 márciusának az elején, az Evangélikus Világszövetség összegyűjtötte Bécs városában az 1956 végén és 1957 elején külföldre kikerült magyar evangélikus lelkészeket és teológiai hallgatókat, valamint meghívta erre az összegyűvetelre a már Nyugateurópában szolgáló, ill. a világnak ezen a részén élő magyar evangélikus lelkészeket, az éppen Bécsben tartózkodó két északamerikai és két délamerikai magyar evangélikus lelkészt, továbbá az ausztriai evangélikus egyház magyarul tudó lelkipásztorait. Ezen egybegyűjtés célja elsősorban a menekültek közti lelki-gondozói munka megbeszélése, az Evangélikus Világszövetség segítőszolgálatának az ismertetése és egymás megismerése volt. A hivatalos találkozó befejezése után a résztvevők nagyrésze még együtt maradt és elhatározta egy munkaközösség megalakítását, amely később a KÉMELEM — Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközössége — nevet vette fel. Ugyancsak javasolták egy közös lap megjelentetését, amely az "ÚTITÁRS" nevet kapta. Mind a lelkigondozói munkaközösségben, mind a lap szerkesztőbizottságában Terray László fontos munkát végzett és végez ma is.

A magyarországi menekültek között végzett szolgálatának az lett az egyik következménye, hogy a Norvég Egyház Segélyszervezete 1957-ben meghívta Terray Lászlót titkárául. Így most már az lett a főhivatása, hogy a világ sok részén élő hontalanton és rászorulton segítsen. Ez lehetőséget adott neki, hogy sokat teheszen a szülőföldjüktől elszakadt és a szétszórtságban élő magyarok érdekében is.

Négy évvel később, 1961 őszén ismét volt alkalmam arra, hogy személyesen találkozzam Terray Lászlóval, Minthogy a venezuelai Caracasban a magyar gyülekezet szolgálata mellett az ott élő skandinávok közt is végeztem lelkészi munkát,

K Ü S Z Ö N T Ő

a Svéd Egyház segélyszervezete meghívott egy kéthónapos svédországi tanulmányútra, amely – főleg – gyülekezetek és intézmények meglátogatásából állott. Amikor Terray László erről a tervről értesült, a Norvég Egyházi Segélyszolgálat által engem egy két hétig tartó, hasonló norvégiai szolgálatra is meghívott. Nagyon érdekes programot dolgozott ki számomra, amely magában foglalta több olyan város meglátogatását, ahol magyar bevándorlók éltek, hogy velük találkozzam. Felkért arra is, hogy azon a jubileumi istentiszteleten, amelyre az öt évvel korábban Norvégiába érkezett magyarok hálaadás céljából Oslo-ban összegyűltek, végezzem az igehirdetés szolgálatát. A vele való találkozás több alkalmat nyújtott az általam addig nem ismert feleségével és gyermekeivel való találkozásra, a menekültek és a szárványban élők lelki gondozásával kapcsolatos kérdések megbeszélésére és a szülőhazában történt események kiértékelésére is.

Három évvel később – az Evangélikus Világszövetség ösztöndíjával – családommal együtt Svédországba érkeztem, ahol egy esztendőt töltöttünk. Ekkor azonban Terray László már nem Oslo-ban, a Norvég Egyházi Segélyszervezet irodájában dolgozott, hanem Középnorvégia partjai előtt egy szigeten, Smólán lett parókus lelkész. Gyülekezetéhez 3500 személy tartozott. A lundi egyetemen folytatott tanulmányaim, a nagy távolság, a szigetre való körülményes eljutás, valamint Terray László elfoglaltsága nem tette lehetővé, hogy az északi országok valamelyikében 1965 nyara előtt találkozzunk. Talán 1965 tavaszán, a KÉMELM stuttgarti gyűlésén láttuk egymást néhány napig, bár nincs különösebb emlékem egy ilyen találkozásról. Viszont 1965 nyarán együtt voltunk a svédországi Tongagärdeben, ahol egy gyermek-, illetőleg ifjúsági táborozáson vettünk részt, amelynek a keretében kettőnk szolgálatával sor került egy magyar fiatal konfirmációjára is. Ekkor számolt be Terray László arról, hogy 1963 októbere óta, norvég missziói szervezetek segítségével, a Monte Carlo-i rövidhullámú adón keresztül, Magyarországon is jól hallható vallásos programokat sugároznak, amelyeket ő készít elő és mond hangszalagra. Mindjárt megkérte feleségemet és engem is, hogy ott Tongagärdeben készült felvételek révén vegyünk részt ebben a munkában.

Miután 1965 nyarának a végén családommal együtt visszatértem venezuelai szolgálati helyemre, Caracasba, több, mint hat esztendőnek kellett megint elmúlnia, hogy Terray Lászlóval találkozzam. 1971 szeptemberében ugyanis Caracasból Svájcba költöztünk, mert az Evangélikus Világszövetség meghívott engem a genfi központi irodájában való szolgálatra. Így közelebb kerültünk egymáshoz és hivatalos alkalmak, gyűlések, látogatások, konferenciák gyakran adtak lehetőséget az együttlétre. Elősegítette ezt az is, hogy lelkészcollégám 1967 után visszaköltözött Smólából Oslo-ba és ott egy olyan munkára hívták meg, amelynek a keretében szinte kötelességévé lett az ökumenikus, vagy felekezeti szervezetekkel való kapcsolat-

tartás, a norvégiai missziói szervezetek kiküldöttjeként konferenciákon való részvétel, valamint egyes testvéregyházak meglátogatása, amelyek közé ő a Magyarországi Evangélikus Egyházat is számította. A Norvég Egyházi Misszió (norvég nevén "A Norvég Izraelmisszió") alkalmazta a főttkári feladatkör betöltésére. Ebben a szolgálatban állt Terray László a leghosszabb ideig, 14 esztendeig, amit azután még – valamint több, mint 10 évig (1981-től 1991-ig) – egy aránylag hosszú gyülekezeti lelkészi szolgálat követett az Oslo-tól délkeleti irányban, egy órányira fekvő Rode-i, 6000 lelkes, kéttemplomos egyházközségben. 1991. december 1.-étől nyugdíjban van, feleségével együtt utolsó gyülekezetében telepedett le. Őt gyermekük van, akik részben a fővárosban, vagy annak a környékén laknak vagy más városokban magasabb egyetemi tanulmányokat folytatnak e sorok írásakor. Csak legidősebb fiúk alapított családot, a fiatal Terrayéknak két gyermekük van.

Amint említettem, azóta, hogy 1971-ben visszaköltöztünk Európába, az azóta elmúlt 22 év során, igen sok találkozásom volt Terray Lászlóval, így ezek részletes, sőt még csak áttekintést nyújtó megemlézése is, nagyon megnyújtaná írásomat.

E helyett megemlítem, hogy mit jelentett Terray László számára az, hogy az őt norvégiai evangélikus missziói szervezet egyikének a főttkára lehetett, valamint azt, hogy ezen munkája mellett egy sor közegyházi tisztséget is elfogadott és nagy hűséggel ellátott (a Norvégiai Missziói Tanács elnöke, valamint a Norvég Egyházi Segélyszolgálat elnökségének a tagja volt 1970 és 1980 között, négy éven át a Norvég Egyház Tanulmányi Tanácsának az elnöki tisztét is viselte. Hat éven át pötaggia volt a Borg-i Egyházkerület presbitériumának, sőt 1985-ben, püspökének a tanulmányi szabadsága alatt, két hónapig "megbízott püspök"-ként vezette a Borg-i egyházkerületet, hogy csak a legfontosabbakat említsük!). Mindez sok utazással járt. Így 17-szer volt hivatalos úton Izraelben és 25-ször keleteurópai országokban, köztük Magyarországon is (bár 1978-tól kezdve, tíz éven át – egy-két kivételes esettől eltekintve, amikor a Norvég Egyház vagy állam nagy nyomást gyakorolt a magyar hatóságokra – nem látogathatta meg szülőhazáját!). 1971-ben és 1976-ban Északamerikában előadókörútra hívták meg; mint a Norvég Egyház képviselője az Evangélikus Világszövetség három világgyűlésén (Helsinki 1963, Dar-es-salam – 1977 és Budapest – 1984) vett részt, valamint számos missziói tanácskozáson, amit ez a világszervezet vagy más szervezetek rendeztek.

Emellett a kiterjedt nemzetközi egyházi munka mellett nem hanyagolta el az elszórtságban élő magyarok önkéntesen vállalt szolgálatát sem. Éveken át Osloban, néha más városokban is, magyar istentiszteleteket, bibliadrákat tartott, gyermekek részére vasárnapi iskolát szervezett, résztvett a KÉMELM munkájában, amelynek 1968-tól 1988-ig ügyvezető elnöke volt. Tíz éven át az "ÚTITÁRS" szerkesztőjeként, később a szer-

kesztőbizottság tagjaként szolgált, 1963-tól 1990-ig pedig a "KOINONIA" című magyar teológiai folyóirat kiadójaként munkálkodott. — Az 1963-ban megkezdődött magyar rádióadások műsor-szerkesztői tisztét 1986 június végéig látta el, de — ha nem is irányítóként, hanem munkatársként — mindmáig résztvesz — főleg — a missziói adások összeállításában. 1988-ban, amikor a magyarországi változások eljövételének a jelei egyre nyilvánvalóbbakká váltak, Oslo-ban a magyar keresztyénség külföldi barátainak és néhány nyugateurópai magyar szakértőnek a részvételével egy fontos ökumenikus szimpóziumot rendezett, amely a múlt tanulmányozásának és az akkor fennálló helyzet felmérésének a fényében próbált a várható változások kihívás-jellegére rámutatni. — Ezekben az években alakult meg Oslo-ban, Terray László közreműködésével, a "Nemzetközi Ordass Lajos Alapítvány", amelynek titkárává őt választották meg. Ez az intézmény egy nagyértékű, a legújabbkori magyar egyháztörténet megírásához nélkülözhetetlen forrásanyaggyűjteményt gondoz. — Végül el kell azt is mondanom, hogy Terrayék Oslo-i, majd Røde-i otthona mindig nyitva állott magyarok számára és ebben a vendégfogadási szolgálatban magyarul nem beszélő felesége mindig jószívvvel támogatta férjét. Jómagam is sokszor voltam élvezője a Terray család vendégszeretetének, különösen 1986 közepe után, amikor átvettem Terray Lászlótól a rádiószolgálat műsor-szerkesztői feladatát és emiatt évente legalább kétszer, megbeszéléseken való részvétel miatt, Norvégiába kellett utaznom.

Amint azt már említettük, Terray László teológiai tanulmányainak a folytatása céljából került ki külföldre. Külföldre érkezésének eredeti célját akkor sem vesztette el szeme elől, amikor életkörülményei úgy alakultak, hogy egyetemi környezetben ezt nem tehette meg, mert állást kellett vállalnia. De nem csak maga gyarapodott tanulmányai által, hanem megosztotta meglátásait másokkal is. Egyháztörténeti munkái leginkább norvég lapokban és folyóiratokban jelentek meg. Több nemzetközi teológiai lexikonnak, norvég, német és angolnyelvű folyóiratnak és kézikönyvnek volt munkatársa, így e világ evangélikus egyházainak az életét bemutató, 1957-ben német és angol nyelven megjelent kötetnek is. Írásait — néhány esetben — lefordították finn és izlandi nyelvekre is. A Luther-kutatók első két kongresszusán való részvétele (Aarhus, Dánia — 1956, Münster, Németország — 1960) nagy hatást tett rá. Ezeket az Evangélikus Világszövetség Teológiai Osztályának első igazgatója és Terray László jóbarátja, dr. Vajta Vilmos rendezte. — Érdeklődése — az idők folyamán — az ekkleziológiai témák mellett az egyháztörténet és missziói tudomány területeire is kiterjedt, ez is lecsapódott könyvekben és tanulmányokban. A legismertebb ezek közül D. Ordass Lajos magyarországi evangélikus püspök 1984-ben norvégül, majd 1990-ben német és magyar nyelven megjelent életrajza; ennek angol fordítása e beszámoló írásakor folyik. 1993 második felében kiadták

K Ö S Z Ü N T Ő

– átdolgozott formában – a rádióadások keretében elhangzott missziói előadásait magában foglaló, gyűjteményes kötetet, amelyhez hasonló kiadvány több mint 55 éve nem jelent meg magyar nyelven. Terray László azt reméli, hogy a közeljövőben meg tudja írni Johnson Gisle norvég lelkésznek, aki 1922 és 1946 között misszionáriusként Magyarországon munkálkodott, az életrajzát is. Elkezdte nyomtatásban megjelent munkái jegyzékének az összeállítását is, amely nem csak könyveit és hosszabb tanulmányait, hanem rövidebb cikkeit is tartalmazza. Ezen idáig közel 400 cím szerepel.

Nem csoda, ha ilyen kiterjedt és intenzíven végzett munka némelykor Terray László egészségét is aláásta. Ezek a betegségek – általában – rövid ideig tartottak és – Isten segítségével – hamarosan elmúltak, úgyhogy ismét teljes erővel véghezvethette sokrétű szolgálatát. Sajnos, néhány esztendővel ezelőtt, egészen váratlanul, felesége betegedett meg és az ő egészsége azóta sem állt helyre, bár állapota állandóan javul. Így Terray László első terveinél valamivel hamarabb, nem egészen 68 éves korában, kérte nyugdíjazását, hogy több időt tölthessen felesége mellett. Mivel gyermekei is hajlandóak hosszabb-rövidebb időre szüleik Røde-i otthonába költözni, hogy édesanyjuk mellett legyenek, ez lehetővé teszi azt, hogy édesapjuk most is tud rövidebb utakra vállalkozni. Az utóbbi idők utazásai őt főleg Erdélybe vezették, mert a Borg-i egyházkerület pár esztendővel ezelőtt "testvér-egyházkerületévé" fogadta a Romániai Zsinat-presbitéri (Magyar) Evangélikus Egyházat. Ennek az egyháznak a lelkészeit a kolozsvári (közös) Protestáns Egyetemi fokú Teológiai Intézetben képezik ki és ez a főiskola 1992 novemberében Terray Lászlót az intézet díszdoktorává avatta.

Ezzel elérkeztünk a jelenhez. Az elmondottak inkább Terray László életének a külső kereteit ismertették, mint gondolatait. Így azok számára ebben az ismertetésben nem maradt hely. De hadd álljon itt – befejezésképpen – néhány mondata, amelyeket egy Oslo-ban megjelenő magyar lap 1993 júniusi számában, egy vele folytatott beszélgetés végén, olvashattam. Ezekben elmond valamit meggyőződése felől:

"Még nem voltam 25 éves, mikor Norvégiába jöttem. Önállóan kellett határoznom, önállóan kellett megoldanom a helyzeteket, de soha nem volt affelől kétségem, hogy nem csak én alakítom a sorsom, hanem létezik egy Vezetés is. Ami kihívás, feladat elem kerül, felülről jön és nem azért, hogy az én kívánságomat, érdeklődésemet kielégítse. Életem vezérfonalát Isten tervezte számomra."

Genf, 1993. szeptember 9.-én

KÜSZÖNTŐ

D. DÓKA ZOLTÁN

LEVÉL TERRAY LÁSZLÓHOZ

Kedves Laci!

Kevés a szó elmondani, mit érzek, amikor 70. életéved betöltése alkalmából köszönteni szeretnék. Nem is keresek választékos szavakat, hanem egyszerűen hálát adok Érted Istennek, és megköszönöm Neked 45 éves barátságunkat.

Különös barátság volt ez mindig. Ma is az. Több volt benne a fizikai távolság terhe, mint az együttlét öröme. Több a csend, mint a szó vagy a levél. Barbár korunk, amelyben élünk, sok barátságot kényszerített ilyen szerény kapcsolattartásra. Viszont annál emlékezetesebbek maradtak számomra ritka találkozásaink. Köszöntésül engeddd, hogy felidézsem ezeket úgy, ahogy bennem élnek.

*

Te fiatal lelkész voltál már, én pedig éppen induló teológus, amikor először találkoztunk 1948 nyarán Gyenesdiáson. Rövid ismerkedés után azonnal barátságodba fogadtál, s ennek jeléül meghívtál egy különös útra, a fonyódi KIE-táborba. Fizetted a költségeimet, egy sátorban laktunk, mindenben együtt vettünk részt, és este mindig kiértékeljük a napot. Te tulajdonképpen tanulmányoztad a konferenciát. Ezért – a záró úrvacsorai istentisztelet kivételével, amelyet Te tartottál, – nem is szóaltál meg végig. Veled hallgattam én is, és vártam az estét. Egy intenzív teológiai tanfolyammal felértek ezek az esti beszélgetések. Sokat tanultam Tőled. Ma is hálás vagyok azért, amit akkor – a napközben hallottak kritikájaként is – a biblikus lutheri teológiáról és kegyességről elmondtal nekem. Egy-egy teológiai gondolatmenetemben azóta is visszacsacsengenek akkori szavaid, megfogalmazásaid.

Nagyszerű, felejthetetlen együttlétünk végén nem sejtettem, hogy búcsúzásunk évtizedekre szól. Te nyugati tanulmányútra mentél, és már nem is tudtál visszatérni. Itthon hamarosan lezárult a határ, és elszabadult a Moszkvából irányított pokol. Az Ordass Lajos elleni sajtóhadjárat, majd a koncepcióس per nyilvánvalóvá tette, hogy – a többi egyházhoz hasonlóan – a mi egyházunk is elvesztette autonómiáját hosszú évtizedekre.

Hamarosan üzenetet kaptam Tőled. Arra kértél, gyűjtsem össze az újságokból az Ordass-perrel kapcsolatos anyagot, és megadott címre küldjem el. Elküldtem mindent, amit csak elértem, cikkeket, képeket. S bizony, megdobbant a szívem, amikor évtizedekkel később Ordass-könyved norvég kiadásának borítóján viszontláttam azokat.

Ezután már csak súlyos betegségedről hallottam, meg arról, hogy nem adtad meg magadat neki, hanem betegen is tanultad

K Ö S Z Ö N T Ő

a nyelveket, tervezted a jövőt. Ez a hír sokszor — különösen betegségeim idején — biztató példát jelentett számomra.

A hosszú csendben Veled kapcsolatban is — mint később szüleimmel, testvéreimmel, sőt gyermekeimmel kapcsolatban is — tanulgattam korunk egyik legkeményebb leckéjét: távol lenni azoktól, akiket szeretünk, évekig, évtizedekig, a viszontlátás alig pislákoló reményével...

*

Egyszer azután — közel három évtized múltán — megérkezted. 1977. október 11.-én — naplóm őrzi a dátumot! — mit sem sejtve nyitottam ajtót a csengetőnek. Te álltál az ajtó előtt. Ma is átfut szívemen a váratlan meglepetés akkori öröme. De jól esett, hogy megkerestél száműzetésemben! Mennyire örültem, hogy a hosszú távollét és hallgatás nem szakította el Benned barátságunk régi szárait. Meleg maradt és friss, mintha csak napokkal előbb váltunk volna el a Balaton partján! Csak rövid időre jöttél ekkor, mert siettél tovább Miskolcra édesanyádhoz. De három nap múlva, visszafelé jövet ismét betértél hozzánk. Ekkor már hosszan tudtunk beszélgetni, majd autódon együtt indultunk Főtra nálam is régebbi barátodhoz, Bohus Imréhez, akihez engem is mély barátság, sőt komaság is fűz. Bohusék éppen ezen a napon, 14.-én tartották ezüstmennyezőjüket.

Jókor jöttél! Tele voltam éppen háborgással Márk kommentárom durva meghamisítása, átírása miatt. Te is felháborodtál ezen, de tisztattál is, hogy még eljőhet az idő, amikor korrigálni lehet a deformációkat. Igazad lett! Tizenhat év után, éppen most készül az Ordass Lajos Baráti Kör az eredeti, valóban általam írt könyv kiadására.

E látogatásodkor történt közöttünk egy titkos megállapodás is, ami most már nyíltan elmondható. Eduard Schweizer, aki Neked is tanárod volt Zürichben, megígérte nekem még 1971 októberében, hogy mihelyt kész a könyvem, meghív két szemeszterre, és nála doktorálhatok is. Vállaltad, hogy ennek részleteit megbeszéljed a professzorral Zürichben, ahova éppen készültél. A megadott jelbeszéd az időjárás minősége volt, amelyről egy lapon értesítesz. (Képeslapok könnyebben átmentek akkor az ellenőrzésen!) Ma is őrzöm szép zürichi lapodat, amelyet '77. nov. 21.-i dátummal írtál: "Kedves Zoli! Genfben már havazott, de itt még szép őszi idő van. Zürich igen szép város, ezt mondja az Újszövetség tanára is, akivel kellems beszélgetésem volt ma délután. Innen Strasbourgba és Stuttgartba visz utam. Szeretettel köszöntelek Laci." Azt csak később tudtam meg, hogy tanulmányutam anyagi fedezetét nem az ekkor már a moszkvai egyházpolitika hatása alatt működő LVSZ adta, hanem a pénz Norvégiából jött, s a szervező Te voltál. Hadd köszönjem meg most is ezt a fontos segítségedet, amely lehetővé tette életem legnagyobb teológiai élményét, a zürichi teológiai fakultás professzoraival és tudományukkal való

K Ü S Z Ö N T Ő

találkozás. Neked köszönhetem, hogy legtöbbszörükhöz máig tartó meleg barátság fűz, és hogy a fakultás 1990 áprilisában a dies academicuson díszdoktorátussal tisztelt meg. Arról Te már nem tehetél, hogy az akkori egyházi diktátor egy évig késleltette kiutazásomat és megakadályozta, hogy Zürichben doktoráljak. Ez bizony máig erő árnyékot vetett tanulmányutamra, de Te biztató szavakkal akkor is felkerestél, és egy egész napot töltöttél velem a zollikerbergi anyaházban, ahol olyan meghitt, testvéri vendéglátást kényeztetettél elő nekem. Ma is úgy megyek oda vissza, mintha hazamennék.

*

Majd jött 1984. Végre ismét hazatérhettél a kegyetlen beutazási tilalom után, amely még attól is megfosztott, hogy jelen lehess édesanyád temetésén. Igaz, csak a Lutheránus Világszövetség naggyűlésének idejére kaptál beutazási engedélyt, és azt is csak mint a norvég küldöttség tagja. Magyarként továbbra sem voltál kívánatos személy szeretett hazádban. Nem lehetett könnyű teher ez a számkivetettség még akkor sem, ha éppen így kerültél olyan magyarok sorába, mint II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, vagy éppen a gályarabok.

Ekkor én az NSZK-ban voltam, ahol közzé tettem nyílt levelemet a Világszövetség vezetőihez. Így Magyarországon nem találkozhattunk. De Te Kuchenban is megkerestél, ebben a kis német faluban, ahol a kitörni készülő viharban éppen meghúztam magam. Itt is milyen jókor jöttél! Kívül is, belül is harc és félelem! Miután nyílt levelemmel sikerült magamra haragítanom az egész moszkvai "békétábor", életveszélybe kerültem. Berlinből érkezett NDK-s titkos rendőrség keresett, nem kétséges, hogy miért. Szállásadóm és hű barátom, Werner Rentschler mentett meg tőlük. Ő autóján elmenekített előlük messze vidékre, és csak késő éjjel tértünk haza, amikor azok már eltűntek, mert a helyi rendőrség figyelni kezdte őket. Ugyanekkor voltam lelkiileg is mélyponton. Régi tapasztalat, hogy a védtelen, merész kiállást az igazságért mindig követi a kétely és a bizonytalanság: helyesen cselekedtem? Miért éppen én? Mi jön most?

Te jöttél! Telefonon hívtál, hogy szeretnél meglátogatni. Milyen jól esett megint a jöttöd! Nyugodt, csendes szavad oszlatta lelkeim viharát. Egyetértő biztatásod elűzte a bizonytalanság árnyait, félelmeit.

Az igazsághoz tartozik, hogy e nehéz napokban házigazdáimon és Rajtad kívül még ketten jelentettek különös segítséget. Az egyik Vajta Vilmos volt, aki szinte naponta felhívott telefonon. Tájékoztattott mindenről, amit megtudott. S főként lélekerősítő gondolatokkal, bibliai igékkel, meleg személyes vallomásokkal, bizonyoságtétellel erősített. Tőle hallottam nyílt levelem jelentőségének legelső magyar méltatását. A másik segítőt Heubach püspök volt, aki késő este érkezett Kuchenba, és hajnalig tartó beszélgetés után imádkozott, majd megáldott engem és az ügyet, amelyet magamra vállaltam.

K Ö S Z Ü N T Ő

*

Sok aggódó marasztalás ellenére hamarosan hazatértem nyugatról, de ott maradt a szívem egyik legkedvesebb része: Marika lányom. 1986 nyarán ő hívott meg Stockholmba, és ekkor nagy örömeimre Hozzátok is eljutottam, Rode-ba. Jó feleséged, akinek szíve a szemében ragyog, úgy fogadott, mint régi ismerőst. Igazi testvéri együttlét volt: énekeltünk, imádkoztunk, Bibliát olvastunk (139. Zsoltár! Emlékszel?). Papi házban is ritka a szeretetnek az a sugárzása, amely otthonotokban várja a vendéget. Köszönöm, hogy én is részese lehettem ennek. És azt is, hogy Marika oly sokszor élvezhette otthonotok melegét a hideg északon.

Egy év múlva, 1987 őszén ismét Kuchenban találkoztunk. Az európai teológus-kongresszuson Bécsben annyira rosszul lettem, hogy Werner barátom nem engedett haza Magyarországra. A gép-pingeni klinikán megoperáltatott, majd a lábadozási időt náluk töltöttem el. Ismét telefonon jelentkezél, hogy feleségeddel együtt meglátogatsz. Meghitt, meleg találkozás volt ez is. Vendéglátóim a "barátod a barátom" lelkületével fogadtak Beneteket, s nem volt nehéz egy nagyszerű beszélgetés alaphangját megtalálnotok az igazság érdek nélküli szeretetében. Emlékszem, Rentschlerék a látogatásotok után milyen megilletődve mondták: a hű barátság illusztrációjá volt számukra ez a találkozás.

*

Az eddig elmondottak is tanúsítják: barátságunk egyik legszebb s legjellemzőbb vonása számomra az, hogy Te mindig jókor érkezted az életembe, s mindig én voltam a megajándékozott. Így van ez ma is. Erdélyi útjaid során is mindig szorítasz időt, hogy eljuss Hévízgyörkre. Olyan vagy s voltál: mindig nekem, mint egy igazi, jó püspök, aki nem a maga dicsősége, hatalma, jóléte érdekének rendeli alá az egyházat és kollégáit, hanem aki Jézus szava szerint "mindenki szolgája" (Márk 9,35; 10,44)

Nem sokan tudhatják, hogy 1968-ban, amikor az "új gazdasági mechanizmus" kísérlete politikai egyhülést ígért Magyarországon, Ordass Lajosban volt egy halvány remény, hogy talán visszatérhet püspöki szolgálatába. Ekkor kérdezte tőlem bizalmasan, jónak tartanám-e, ha Kendeh György is püspök lenne. Felvetésed jellemző módon így indokolta: Kendeh György mint a kistarcsai Özvegyapornék Otthonának vezetője gyülekezetlátogatói szolgálataival máris püspöki munkát végez. Őrültem a felvetésnek, és azt feleltem: "Igen, ő máris a mi utazó püspökünk!"

Azóta világossá vált előttem, hogy Kendeh György nincs egyedül. Te vagy a társa! A másik "utazó püspökünk"! Ő, ti Istennek mindig úton levő szolgái, ti mindig másokért fáradtok, magatokat másokért koptatók, mások gondját cipelők, ti vagytok az egyház igazi püspökei, a valódi "felvigyázók" és pásztorok

K Ö S Z Ö N T Ő

a sok béres között! Legyetek áldottak, és éljetez soká, hogy ne legyünk egyedül!

*

Befejezésül még egy Tőled kapott ajándékot hadd örökítsek meg e sorokkal.

Amikor megbukott a pártállam, s Te szabadon jöhettél haza szolgálni, első istentiszteleteid tartására két gyülekezetet választottál. A fővárosban a kélenföldit, ahol Ordass Lajos és Kendeh György is szolgáltak valamikor. A vidéki gyülekezetek közül pedig minket, a hévízgyörki gyülekezetet. Köszönöm Neked ezt a megkülönböztető szeretetet, amellyel összeállított engem azokkal, akik között 35 éve szolgállok. 1989. október 1-én délután érkeztél Kendeh Györggyel együtt. Az esti istentiszteleten prédikáltál Márk 2,1-12 alapján. Igehirdetésed üzenete ez volt: "Imameghallgató, segítő és bűnbocsátó Istenünk van!" Számomra egész életed üzenete is ez. Ez a bizonyosság hordozott Téged 70 éven át. Ez legyen világító reménységed is ad multos annos!

Köszönöm mindig jókor érkező testvéri barátságodat. Szeretteddel együtt Isten oltalmába és üdvözítő kegyelmébe ajánl hálás, baráti szívvel.

Hévízgyörk, 1993. október 31.

Áldott karácsonyi ünnepszentelést és Isten

hűséges oltalma alatt

békességes újesztendőt kíván Olvasóinak

és családtagjainak

az ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR vezetősége

és a

Keresztyén Igazság szerkesztősége.

D. Dr. VAJTA VILMOS

KERESZT ÉS FELTÁMADÁS

Témánk a teológiai tájékozódás és az igehirdetés alapvető kérdése. Az evangélium ugyanis Krisztus halálát úgyannyira egybekapcsolja feltámadásával, hogy e kettős üdvesemény az evangelisták elbeszéléseiben terjedelem szempontjából is a legnagyobb részt kapja.

Ha napjainkban feltesszük a kérdést, hogy mi az igehirdetés központi üzenete, akkor szinte egyöntetű természetességgel halljuk, hogy ez "a keresztről szóló beszéd". A Pál apostolra való utalás kézenfekvő és meggyőző (1Kor 1,18 kk). Nem az ékesszólás és a bölcsesség fölénye, "mert úgy határoztam, hogy nem tudok közöttetek másról, csak Jézus Krisztusról, róla is mint a megfeszítetttről" (2,2). Ezt a "keresztről való beszédet" korunk jalkívánó és bölcsességet előnyben részesítő hallgatóságával szembeítve meggyőzően tudjuk szemléltetni a szenvedés és halál mindenkori emberi nyomorúságának új változataiban.

Szokásos válaszuk Luther teológiájára és igehirdetésére hivatkozva is indokoltnak tűnik. A "theologia crucis", a kereszt teológiája, számára is írásmagyarázatának, tehát az evangélium tolmácsolásának, egyetlen méltó módszere. Szembeállítja a "theologia gloriae"-vel, tehát a dicsőség teológiájának fölényes emberi bölcsességével, azon igényével, hogy az isteni történet misztériumát az emberi gondolkodás határai közé szorítva teheti szóvá, sőt értelmezheti anélkül, hogy ezt mint "bolondságot" éppen a keresztről való beszéd le nem lepelné.

Bármily természetesnek és kétségtelennek tűnik is az eddigi válasz, némi megfontolásra és kiegészítésre szorul, ha meggondoljuk a következőket.

A kereszt eseménye az evangéliumok elbeszélése szerint a tanítványokat szinte olyan váratlanul érte, hogy elszéledtek, s akik kitarítottak "mintegy távolról figyelték mindezt. (Mt 27, 55 par.). "Pedig mi abban reménykedtünk, hogy ő fogja megváltani Izraelt" — mondják az emmausi út tanítványai. (Lk 24,21). A keresztfeszítés ténye önmagában még nem volt annyira meggyőző, mint az erre következő feltámadás híre, melyet azonban a Feltámadott megjelenései nyilatkoztatnak ki igazában. Erről tesz Pál apostol is bizonyosságot egyazon levelében, ahol a "keresztről való beszédet" (a Megfeszítetttről) a Krisztus feltámadásáról szóló üzenet szövegezteti és alapozza meg. "Ha pedig Krisztus nem támadt fel, akkor üres a mi igehirdetésünk (kerygma), de üres a ti hitetek is" (1Kor 15,14). Nyilvánvalóan ezt úgy is lehet parafrázálni, hogy még a keresztről, Krisztus megfeszítettéről és haláláról szóló üzenet is üres, hiábavaló (= kenon) lenne, ha a feltámadása ezzel nem

kapcsolódna egybe, s mintegy kizárólagos fényt ne vetne a kereszt misztériumára. A kereszt elszigetelése tehát lehetetlen, mert az evangélium azon hagyománya szerint is, melyet az apostol maga kapott és továbbadott igehirdetésében, kétütemű: halál és feltámadás.^{1/}

Luther teológiai tájékozódásánál is figyelemmel kell lennünk arra, hogy a "kereszt teológiája" nem magát a keresztrefeszítés eseményét központosítja. A feltámadás éppoly hangsúlyt kap igehirdetésében. Éppen 1Kor 15. fejezetéről tartott igehirdetéseinek elemzése vezethet arra a meggyőződésre, hogy a feltámadás nélkül Luther se tud beszélni a keresztről. Sőt, a kereszt és feltámadás mint az emberi történelem eseményei együttesen nyújtják Jézus Krisztusban azon kerygma megismerésének lehetőségét, melyet a keresztény igehirdetésben megalapozott teológia képvisel.^{2/} Az a teológia, mely a keresztről a feltámadás nélkül tájékozódna (pl. csak az áldozati, helyettes kiengesztelés kérdésének elmélyítésére irányul), az emberi bölcsesség labirintusaiban veszhet el. A kereszt ugyanis Luther számára megtöri az emberi gondolkodás célegyenes útját s ezt mintegy "keresztrefeszítve" Isten a halottakból való feltámasztásának hatalmi szférájába utalja. Mivel Isten Krisztust feltámasztotta a halálból, vele együtt életre kelnek a halottak is az ígéret szerint. Ez a kereszt teológiájának mint teológiai megismerésnek az útja, melyet Luthernál is Pál apostollal lehet igazolni, aki merészen küzd azokkal a korintusbeliekkel szemben, akik más "gnózis" által akarnak hadakozni érvelésükben, nem pedig a testiéktől megszabadító isteni fegyverek által, melyek előbb rombolnak, hogy aztán építhesse nek: "Ezekkel rombolunk le minden okoskodást, és minden magaslátót, amelyet az Isten ismeretével szemben (gnosis tou theou) emeltek és foglyul ejtünk minden gondolatot (noema) a Krisztus iránti engedelmségre" (2Kor 10,5). Az apostol ezzel a kereszt teológiájának útját írja le, mely csakis a halálból feltámasztó Istené, még a gondolkodás területén is.

Kereszt és feltámadás Isten üdvtörténetének eseményei Jézus Krisztusban. Mivel a keresztről igen élénk és részletes teológiai gondolkodással találkozunk a történelem folyamán, most inkább azt a kérdést vetjük fel, hogy a feltámadás milyen helyet kap a kereszt teológiájában.

A kereszt teológiája és a feltámadás

Krisztus haláláról könnyebbnek tűnik az értekezés, mint feltámadásáról. A halál ugyanis egyetemes emberi jelenség, mellyel nem csak az emberi gondolkodásnak, hanem előbb-utóbb minden embernek szembe kell néznie. De éppen ez teheti Krisztus halálát többféle értelmezés tárgyává. A halott Jézus meglepő módon sok magát kereszténynek valló "hívőnek" is egész hit-tartalma.^{3/} Nemes eszményekért önmagukat feláldozó emberek számosan akadtak az emberiség történetének útján. Ha erőszakos

halált szenvedtek, még hozzá anélkül, hogy maguk az erőszakos ellenállást vállalták volna, az emberiség csodatátát és tiszteletét évszázadokon keresztül is táplálhatják.^{4/} Krisztusban is lehet — Lutherrel szólva — csak egyet látni a halottak közül (mortuorum unus WA 36,354 = Cl 7,292). Talán éppen ilyen kiváltságos történeti személyt. A teológiai gondolkodás alapvető feltétele azonban, hogy Krisztus halálát, mint valóságos emberi halált kiemelje a halottaké közül. Egyedülálló jelentőségét magyarázva az evangélium híradása szerint.

A feltámadás krisztusi tényével kapcsolatban már más az emberiség magatartása. A mítoszokból és a népmesék világából ugyan ismertek az olyan elbeszélések, melyek arról szólnak, hogy egy istenség vagy egy elképzelt emberi lény visszakarta életét a halál után. De egy valóságos, történetileg létező ember feltámadásáról nincs tanúság a krónikákban. Mint történeti jelenség válik a híre egyedülállónak az emberélet ismert keretében. Megtörténhet ugyan, hogy Jézus feltámadásával kapcsolatban kiegészítő párhuzamot keresnek. Így pl. Enok eltűnésével (IMóz 5,24. v. ö. Zsid 11,5) és Illés prófétának az égbe való elragadtatásával kapcsolatban (2Kir 2,11), sőt Jézus halálakor egyes halottak feltámadására utalva (Mt 27,52) kérdezik, hogy vajon egyedülálló-e a Keresztfeszített feltámadása, vagy pedig bibliai előképekre is utalhatunk? A kérdés csak Krisztussal együtt értelmezhető, mint aki "első zsenge"-ként támadt fel (1Kor 15,23). Ennek magyarázatában írja Luther: "Szt. Pál itt nem azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a halottak közül még többen támadtak-e fel és Krisztussal a mennyben vannak-e; hanem egyedül Krisztusról szól..., hogy egyedül Krisztus legyen az élet és feltámadás eredője (anfenger, origo). Így hát az, hogy vajon egyes szentek Krisztus előtt (Enok, Illés) mennybe mentek-e és vele feltámadtak-e, nem tartozik ide, mivel nem az egyéni feltámadásról (de privata resurrectione)... hanem az egyetemes feltámadásról, ennek zsengejéről (fejéről és okozójáról) Krisztusról szól" (WA 36, 565 = Cl 7,304). Mivel hozzá hasonló esemény nincs, a teológia se tud analógiákkal szolgálni a feltámadás megértéséhez. Pál apostol ugyan az evangéliumi ígérez kapcsolódva a búzamaz, és ezzel a természetből vett egyéb életjelenségekre utal hasonlatként (1Kor 15,36-38; v. ö. Jn, 12,24). Azonban ismét Luther figyelmeztet arra, hogy itt valójában "új nyelvet" (nova sprach) használ az apostol, s noha "a halottak feltámadása minden teremtményben festői ábrázolást kapott" (resurrectio mortuorum est depicta in omnibus creaturis), de "előbb mégis csak szükséges, hogy az Írásnak higgyenek. Utána a hasonlat fog az Íráshoz illeni" (Sed oportet prius scripturae credam. Postea similitudo reimit sich cum scriptura. (WA 36,637-648 = Cl 7,331-336).^{5/}

Krisztus halála és feltámadása az Újszövetségi kerygma kettős alappillére.^{6/} Eddigi utalásaink azonban arra készítették, hogy a teológiai tolmácsolás nehézségeire felfigyeljünk.

Nem lehet meglepő, hogy különböző utakon elindulva, különböző megoldásokhoz jutott el a hívő elmélkedés. A Krisztus-esemény különböző mozzanataira figyelve alakultak olyan gondolatrendszerek, melyeket újból vizsgálat tárgyává kell tennünk az evangélium fényében. A történelem folyamán a teológiai gondolkodás különbözősége a szétszakadt egyházakban szinte típuszerűen is felismerhető. Ez is hozzátartozik jelen korunk ökumenikus tapasztalataihoz. Egyszerűsödés azonban felmerül az a kérdés is, hogy a különböző tradíciók (tantípusok) vajon igazolják-e az egyházak maradandó elszakadottságát? Hogyan lehetne az egymástól felekezetiileg különféleképpen színezett tradíciókban az egységes apostoli hitvallás nyomait felfedezni? Az ökumenikus mozgalomban ezt a kérdést az egyházi hitvallások között a Nicenum kiemeléssel és magyarázatával kísérelték meg újból kifejezésre juttatni. A közös hitvallás így vezethetne fundamentális egyetértéshez, mely többé nem indokolhatja a szétszakadozottságot.⁷⁷

Az egyházatyák nagyobb egységben látják az üdveseményeket, mint a későbbi teológiatörténeti fejlődés. A keleti orthodox teológia nemcsak az inkarnáció krisztológiai alapkérdésével (az isteni és emberi természet összefüggésével), hanem a halál és feltámadás egységes misztériumával is lényegesen foglalkozik.^{8/} Viszont a nyugati teológia is egybefoglalja a Krisztus eseményt a "húsvéti misztériumban" s nemcsak az inkarnáció teológiai logikáját kutatja.^{9/} Ezen szempontok figyelembevételével fogjuk most feltenni a kérdést a feltámadás teológiai értelmezésére vonatkozólag. Az ökumenikus találkozások sokszor ugyanis bizonyos leegyszerűsített jellemzést eredményeztek. Ily módon szokás pl. az evangélikus teológiáról mint a kereszt teológiájáról szólni. Ebben egy némileg nyugati tradíció megőrzését látják. Viszont az orthodox keleti kereszténység teológiáját inkább a feltámadás felőli elmélkedésnek tekintik.

E kétféle jellemzést alá lehet támasztani az egyházak kegyességének istentiszteleti gyakorlatában. Közismert, hogy evangélikus gyülekezetekben nagypéntek ünnepe igen jelentős, szinte domináns szerepet foglal el. A keresztre középpontosító kegyesség Krisztus halálának megváltói jellegét a bűnvallás, bűntudat és a bűnbocsánat mozzanataiban juttatja kifejezésre Krisztus testének és vérének szentségi ajándékában. Mindez nagypénteken tűnik elsődlegesen hivatottnak a gyülekezet istentiszteleti ünnepén. A római katolikus egyházban viszont éppen nagypénteken nincs mise, ami az evangélikus híveket csodálkozásra és talán félreértésekre is vezetheti. Esetleg missa praesanctificatorumot (előreszentelt elemekkel) tartanak katolikus gyülekezetben keleti-bizánci példa nyomán.^{10/} Ennek ellenére is a középkori latin liturgikus tradíciót erősen dominálja a passió kegyessége és ennek egyházművészeti kifejezése, a feszület. Ritkán emlékeztet a megdicsőült Krisztust ábrázoló középkori corpus a golgotai eseményen túli győzelemre, mely a szenvedésen és a halálon át vezet. A keleti egy-

házakban viszont a feltámadás ünnepe dominálja a hívő kegyességét. A húsvét éjszakai liturgia a Krisztus-dráma szemléltetését ahhoz a ponthoz vezeti, ahol a kerygmaticus üzenetre: "Krisztus feltámadott", a gyülekezet diadalmas válasza hangzik: "Bizonyal feltámadott!" A sötétségből világosságra jutott emberiség a liturgia szimbólikus fénygyújtásával ünnepel.

Ez a szembetűnő különbség méltán vezet a kérdés felvetéséhez, hogy a theologia crucis, ill. a theologia resurrectionis mennyiben tekinthető az egy Krisztuseseményről szóló evangélium teljes kifejezőinek. A választ csak úgy adhatjuk meg, hogyha mind a keresztrefeszítés, mind pedig a feltámadás eseményét a theologia crucis módszerével közelítjük meg. Viszont a feltámadás nyilvánvalóan magával hozza Krisztus kereszt-halálának azt a teológiai megértését, mely csupán a feltámadással együtt ad "az Írások szerint" (1Kor 15) kiindulópontot a teológiai reflexió számára is. Így válik Krisztus halála minden halandó ember elmúlásán (exitus) túlra vezetőnek, s ily értelemben egyedülállónak. A feltámadás hite ugyanis nem annyira a fizikai tényt boncolgató s ezt esetleg racionális érvekkel bizonyítgató teológiai törekvére készlet, hanem hit abban az Istenben, aki feltámasztotta Jézust a halálból (Rm 4,24; 1Pét 1,21). Ez különbözteti meg Krisztus halálát minden egyéb halandótól és az emberi halhatatlanság minden egyéb filozófiai képzetétől.^{11/} Elkerülhetetlennek tűnik talán, hogy a crux, ill. resurrectio fogalmát elsődlegesen Krisztus földi életének két különböző eseményére vonatkoztathatja a hívő elmélkedése. Csak későbbi reflexió eredményeként tekinthető, hogy a teológiai gondolkodás a kettős esemény egységét az evangéliumra hallgatva megvilágította.

A feltámadás ilyen alapvető teológiai megértése vezet el ahhoz, hogy az apostol Krisztus halálát is úgy tekinti, mint amely minden emberre vonatkozik. Ez végső soron a krisztusi üdveseményt szoros összefüggésbe hozza a megigazulással ("feltámasztott megigazulásunkért" Rm 4,25). Tehát existenciálisan érinti az emberiség egészét. Ezen vonatkozása nélkül lehetetlen Krisztus haláláról és feltámadásáról szólni. 2Kor 5,14-ben a magyar bibliafordítás így hangzik: "a Krisztus szeretete szorongat minket". Valójában Pál azt írja, hogy Krisztus agape-ja magában foglal minket, vele együtt adva van a megigazulásban létrejövő halálunk és feltámadásunk (syn-echei = halála egyszersmind a miénket is "birtokolja" szeretete által). Tehát: feltámadásunk is Krisztuséval van egybefonva. Az a hit, mely a feltámadás nélkül él, tehát csak a halál és a bűn kárhozatát hiszi Krisztusban, "üres" (régí ford.: hiábavaló), mert nem részesül a halál felett győzelmes Krisztus evangéliumában (1Kor 15,14). A hitrejutás útja a kereszten meghalt Krisztushoz a feltámadáson át vezet. Ez Krisztus halálának egyetlen perspektívája. "Ha pedig Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér a ti hitetek, még bűneitekben vagytok" (1Kor

15,17). Mindez megérteti velünk, hogy Luther számára Rm 4,25 miért foglal el központi helyet, vagyis a megigazulásról szóló evangélium miért tartozik szorosan egybe az evangélium központjaként hirdetett Krisztus-halállal és feltámadással.^{12/}

A theologia crucis-t, mint már említettük, általánosan elismerik az evangélikus-lutheri teológia központi tájékozódásaként. A jelenkori Lutherkutatók egyik alapvető felismerése jut ebben kifejezésre. Luther teológiájának ezt a jellemzését erősen meghatározta az a tanulmány, mely immár több mint hatvan esztendőre tekinthet vissza, ti. Walther von Loewenichs Luthers "theologia crucis" című könyve.^{13/} A szerző célkitűzése nem az, hogy a könyv címében megjelenő fogalmat mint alkalomadtán előforduló kifejezést ismeresse. Arról az igényről van szó, hogy Luther egész teológiáját a kereszt teológiájának kell tekinteni. Mint ilyen, tulajdonképpen az apostol "keresztről való beszédének" (1Kor 1,18) teológiai alkalmazása módszerbelileg.^{14/} Fontos azonban megjegyeznünk, hogy Luther ezen a teológián nem a feltámadás teológiájához való ellentétre utal, hanem a skolasztikus teológiai megismerés Arisztotelész filozófiáján orientálódását mint theologia gloriae-t (dicsőség teológiáját) bírálja. A heidelbergi disputáció (1518) alapvető tételeiben elveti az ilyen okoskodást és a szenvedés és kereszt általi megismerés útját mint Krisztus velünk való cselekvését állítja oda olyanként, mint amely által Isten kinyilatkoztatja magát. Lényegileg tehát nem az üdvörténet egyik eseményének előtérbe állításáról, hanem arról van szó, hogy a teológiát mint emberi gondolkodás eredményét Krisztus keresztje, tehát Isten elrejtett műve ("bolondsága") milyen megismerési lehetőségekre korlátozza.

Ugyanez a teológiai ellentét lobban fel Luther Erasmusszal folytatott vitájában is. Ebben lényegileg a Szentírás mint egyetlen zsinórmérték igenléséről van szó. Erasmus a bibliai helyeket úgy interpretálja, hogy nem veszi tekintetbe Isten elrejtettségét, vagyis a theologia crucis-t, mely az emberi értelem számára megfoghatatlan igazságokat is tartalmaz. A Szentírás még emberi ésszel világosan felfogható kijelentéseiben is értelmi szempontból homályos, elrejtett. Isten művét titok fedi, mégpedig a mysterium paschale, melyet nem lehet az emberi okoskodással, az értelem dicsőítve, theologia gloriae-vel behelyettesíteni. A teológiának tisztelnie kell Isten elrejtettségét, s ilyen értelemben az emberi megismerés keresztútján halad. De az elrejtett Istenbe vetett hitet a feltámadás mint a kereszt egyetlen megvilágosítása kíséri, kinyilatkoztatja Isten győzelmét.^{15/}

Luther a nyugati-latin tradíció teológiai összefüggésében tanított, melynek erős hajlandósága volt Krisztus halálának elszigetelt, önálló elemzésére. Ha pl. az anselmuszi tanításra gondolunk, akkor egészen nyilvánvaló, hogy a feltámadás távlatá eltűnik a Krisztus inkarnációjáról és szükségszerű haláláról való elmélkedés mögött. Örvendetes tény, hogy a magyar

nyelvű dogmatikának van egy éppen Anselmus tanítását ismertető, félévszázad előtt megjelent jelentős értekezése, melyet Urbán Ernő írt. Címe pontosan a theologia crucis témájára utal: "Krisztus keresztje". Alcíme pedig jellegzetesen mutatja azt a megszorítást, melyre utaltunk: "Anselmus tanítása a váltászszerző halálról".^{16/} Egyik fejezetében Lutherral is foglalkozik és felveti a kérdést, hogyan használta fel a reformátor a középkori skolasztikában szinte kizárólagosan elfogadott anselmuszi tanítást. Noha Urbán Ernő jóindulatú tolmácsolása könnyen hoz létre összehangot Luther teológiájával, mégis rámutat olyan pontokra, melyeken Anselmus teológiáját hiányosnak tekinti. Ez "a helyzet Krisztus váltászszerző művéről szóló tanításában is, ...csak egyoldalúan tudja kifejezni, ... Elhomályosul nála és másodrendű tényezővé csökken a megváltásról, a Győző Krisztusról szóló bizonyásgtevés".^{17/} Ezzel tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy az északi, skandináv teológiában a kiengesztelés kérdésében új kutatások eredményeként felújult az ógyházi (főleg görög) egyházatyák tanítása, mely Krisztus megváltói művét sokszínű drámai (antagonisztikus) képekben ábrázolta.^{18/} Ennek lényege, hogy a halál feletti győzelem és diadal erősebben előtérbe nyomul és a gyülekezet doxológiájával kapcsolódik egybe.

Anselmus azonban elsődlegesen az inkarnáció és az ezt eredményező váltásghalál szükségességével foglalkozik ("Cur Deus homo?"). Az emberiséget elnyomó bűn, mint Isten igazsága elleni véték, kielégítést kíván meg, melyet csak Jézus helyettes halála (satisfactio vicaria) tud kiérdemelni. Ebben az anselmusi keretben a feltámadásnak nincs meg a Krisztus halálával való szerves kapcsolata. Erre az egyoldalúságra és másodrendű szerepre gondolhat Urbán Ernő utalása. A kiegészítést csakis a feltámadás perspektívája nyújthatja, mely Krisztus halálát másképp minősíti, mint az az emberi gondolkodás, mely az isteni igazságot jogrendszer keretére korlátozza. A nyugati latin és a keleti orthodox teológia hangsúlya azonban egybe tartoznak. Nemcsak a bűnbánat, hanem a bűnbocsánat mint a halálán győzedelmes, tehát a feltámadásban diadalmas élet megújulása is Krisztus megváltó művének tartozéka. Ezért egyedül a megigazulás mindkét fázisában (mortificatio-vivificatio) Krisztus halála és feltámadása egyetlen mentő üdvöseménnyé a hívőben. "Hoc duravit tres dies" – mondja Luther egyik prédikációjában (WA 15,51B "ez három napig tartott"): A sacrum triduum tehát a teljes mysterium paschale evangéliumi töltésével ajándékozza meg a teológiai meditációt.

A feltámadás teológiája Luthernál

Luther teológiája gazdagabb és a patrisztika hagyományát is lényegesebben kiértékelte, mint általában a nyugati latin egyházatyákra támaszkodó teológia. Ez a megfigyelés azonban megmaradt általános felismerésként a jelenkori Luther-kutatásban. Aulén alapvető dogmatörténeti vázlatában Krisztus megváltói művének ugyan egészéről szól, de Glyn szövegekre is felhívja a figyelmet Luthernál és a későbbi orthodox-lutheri teológiában, melyekben a kerymatikus bibliai alapminta (halál-feltámadás) nem jut szóhoz teljes gazdagságában. A Luther-kutatás a hit által való megigazítás tanításával és az ezzel kapcsolatos részletproblémákkal annyira el volt foglalva, hogy a krisztológiai megalapozás tanulmányozására kevés figyelmet fordított. Ennek viszont a megigazulásról szóló tanításra vannak visszahatásai. A theologia crucis tartalmi kifejtésénél a váltságfal problémája mellett a feltámadás lutheri tolmácsolása mindmáig megoldatlan feladat maradt. A iustificatio és sanctificatio összefüggése ezért marad tisztázatlan, s a hit és cselekedetek problematikája leterheli a teológiai tájékozódást. A szakramentális dimenzió is ezért kerül feledésbe. Pedig éppen ezeken a pontokon tűnhetne fel Luther teológiai rokonsága az orthodox teológiai hagyománnyal.^{19/}

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol igehirdetésünk és teológiánk számára alapvető tisztázásként rámutassunk a feladatra: Luther theologia crucis-ának mint a teológiai megismerés módszerének segítségével tesszük fel a kérdést, hogy Luther milyen jelentőséget ad a feltámadásnak Krisztus üdvözítő művében. Lehet-e Luthernál theologiai resurrectionisról mint igehirdetésének alapvető krisztológiai kifejtéséről szó.^{20/}

A választ olyan szövegekben kell keresni, melyek tömören a feltámadás egész problematikáját kifejtik. Luther nem szentelt külön iratot a feltámadás teológiájának, de igehirdetéseiben, írásmagyarázataiban és a hit által való megigazulás nagyobb összefüggésében állandóan foglalkozott vele. Külön figyelmet érdemel, hogy az első korintusi levél 15. fejezetét, mely az újszövetségi, apostoli bizonyágtevés summája, 1532. augusztus 11. és 1533. április 27. között hetenkénti prédikációjában magyarázta Wittenbergben. Luther igehirdetéssorozata tehát alkalmas arra, hogy kérdéseinkre lényeges választ kapjunk. Igehirdetéseit három szempontból jelentősek: 1/ bevezetnek egy központi újszövetségi textus alapján az írásmagyarázat lutheri problematikájába. A reformátor hűségesen követi az apostoli levél szövegét és szinte szóról szóra exegetál, megvilágítva a bibliai hermeneutika alapkérdéseit; 2/ igehirdetéssel van dolgunk, tehát megfigyelhetjük, hogy Luther milyen módon alkalmazza a korintusi gyülekezethez szóló üzenetet a saját, adott helyzetében, vagyis a reformációt átélő wittenbergieknek, akik között a "rajongók" a feltámadás

kérdésében is zavart okoztak; 3/ végül pedig alapvető teológiai kérdéseket is érint, anélkül, hogy ez zavarná a gyülekezetiességet, de viszont kényszerít a szöveg teológiai elemzésénél arra, hogy Luther egyéb írásaiból is fényt vessünk Luther gondolataira, annál is inkább, mert a szövegközlés hiányosságait az olvasó képzeletének is ki kell egészítenie.^{21/}

Luther feltámadás teológiájáról értekezni a következő igényt jelenti: a feltámadás Luther teológiájában olyan fundamentális jelenség, mely Luther minden teológiai kijelentését megalapozza. A feltámadás az a kiindulópont, melynek alapján minden részletkérdés megvilágosítást nyer a keresztény hitben. Olyan indíték Luther gondolkodásában, mely teológiájának minden részletét Pál apostol feltételének megfelelően mozgatja (1Kor 15,14 kk). "Láthatod tehát, hogy mindenek arra kell irányulnia, hogy épp ez a (hit) cikkely bizonyos legyen nálunk. Ahol ugyanis ez meginog vagy többé érvényre nem jut, ott a többiek sem használnak és nem érnek semmit, mert a feltámadás és az eljövendő élet kedvéért történt minden: (vagyis) hogy Krisztus eljött és elkészítette országát e világban. Az összes hitcikkelynek ez az alapja; háttere és a végcélja. Ahol ezt fölborítják vagy pedig elveszik, ott a többi mindele vele együtt omlik össze és eltűnik" (WA 36, 605 Cruciger). Krisztus feltámadása és a halottak feltámadása az emberiség történelmének végső célja. "Ergo ablato fine omnia ablata" (uo. Röer). Tehát: ha teológiájának bármely pontján — tolmácsolásunk közben — kimaradna a feltámadás dinamikája, akkor eltévesztenénk az evangélium megismerésének útját. Ezzel már jeleztük azt is, hogy a theologia crucis a feltámadás teológiai megértésének is egyedüli módszere. A feltámadás ugyanis Krisztus halálából való feltámadása, s egyben az emberi okoskodás halálából életre kelő, Krisztusban gyökerező megismerés új lehetősége. "Vivendo immo moriendo et damnando fit theologus, non intelligendo, legendo aut speculando" (WA 5,163). "Egyedül a kereszt a mi teológiánk" (crux sola est nostra theologia, uo. 176).^{22/}

Mindezzel kifejezésre juttattuk azt, hogy a feltámadás nem egy elszigetelt esemény az üdvtörténet során, hanem a keresztény, hívő életnek előfeltétele akkor is, amikor a hívő a kereszt tövében medítál. Nem egyik tárgya hitünknek a többi tárgyak mellett, hanem nélkülözhetetlen valedője mindannak, amit teológiailag ki lehet fejezni.^{23/} Mint ilyen, Krisztus halálával alkot teljes egységet. Ezért lényeges feltétele annak, hogy a hit általi megigazulásról szólhassunk (Rm 4,24 k.). "Ha pedig Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér a ti hitetek, még bűneitekben vagytok" (1Kor 15,17). Krisztus bűneinkért való halála a feltámadás hite nélkül elmarasztalna. De miközben a keresztthalál önmagában véve sötétbe boruló jelenségeként is értelmezhető, addig a feltámadás feltételezi a keresztthalál valóságát. Csakis innen érthető meg az a for-

dulatos jelentősége, mely a kereszthalált másképp értelmezi, mintha ez Jézus életének csupán utolsó, tragikus mozzanata lett volna. A feltámadás egybekapcsolja mindazt, amit Jézus földi életének teljessége jelent, tehát a már megtörtént isteni cselekvést egybeköti az eljövendővel. Ilyen értelemben jelzi az eszkatologikus véget (telos). Tehát: a kereszten elhangzott "elvégeztetett" nem jelenti Isten üdvörténetének befejezettségét, hanem a jövő korszak felé való megnyílását. Krisztus feltámadása a még előttünk levő további eseményekre, az eljövendő új korszakra szögezi tekintetünket. A kereszti teológiája ilyen értelemben feltételezi a feltámadás teológiáját. Amint Pál apostol központi fejezetében a feltámadás kérdésén érinti a hit világának szinte teljességét, úgy foglalja egybe Luther tolmácsolása is teológiájának teljes mondanivalóját.

Luther teológiáját nem szokásos a feltámadás távlatából bemutatni. Sőt olyan kezdeményezések, melyek az evangélikus teológiában a feltámadás központi mondanivalójának újból helyet kívántak adni, éppen Luthert hagyták figyelmen kívül.^{24/} Viszont a feltámadás mint a halálból életre vezető transitus éppen a mai világunkban eleverít fel egy alapvető emberi problematikát. Ha ugyanis ez az üzenet elhalkul, sőt eltűnik, akkor a halál katasztrófális jelenségeivel szembesülő ember sokféle hiábavaló bölcselkedésekben keresi vigasztalását. Ilyen helyzetben szólnak meg a szenvedésben önmagában mélyebb értelmet kereső misztikus irányzatok igényei; másrészt az apokaliptikus rémképeket festő, az emberi utópiákat a reménység álarcában bemutató mozgalmak. Ebben a helyzetben a feltámadás teológiájának megszólaltatása nemcsak teológiai érdeklődésre tarthat számot. Végső soron az emberiség jövőjéről van szó.^{25/}

Jegyzetek

1/ Michael Ramsey, The Resurrection of Christ. A study of the event and its meaning for the Christian faith, 1961.

2/ Walter von Loewenich, Luthers "theologia crucis" c. műve első kiadásban 1929-ben jelent meg, s azóta sok kiadást ért meg. Az 1954-ben megjelenő 4. kiadást idézem.

3/ Veüreös Imre, A középpont felé, Budapest 1987, 346. l. A "halott Isten" problémája viszont más kategóriába tartozik. Uo. 190. l.

4/ Gondoljunk Szokrateszre, Gandhira, Martin Luther Kingre, mint emberi eszményképekre.

5/ A teológiai alapállás elsődleges szükségességét Walter Kühneth, Die Theologie der Auferstehung, München 1933, klasszikusnak nevezhető könyve is jelezte. De őt elsősorban a törté-

TANULMÁNYOK

neti kutatás módszerével szemben érdekli ez a kérdés, és fejtegetései vallásbölcseleti tájékozódásában gyökereznek.

6/ Jellegetes példaként csak Oscar Cullmann, Christus und die Zeit, Zürich 1946 c. művét említem. Ebben az üdvtörténetet a Krisztuséseményben, halálában és feltámadásában központosította. Innen vetődik fény visszafelé a teremtéshez és előre nézve a parúziára. Exegetikájában következetesen megtartotta ezt az alapállását. — Gustaf Wingren, Predikan, Lund 1949. (Die Predigt, Göttingen 1955.) az ígehirdetés szolgálatát ehhez kapcsolódva fejtette ki.

7/ Ezt az óhajt alapozta meg "Das Bekenntnis der Kirche als ökumenisches Anliegen" c. tanulmányom, in: Das Bekenntnis im Leben der Kirche, Berlin 1963, 243-276. — A Faith and Order mozgalom egyik tanulmányi csoportja készítette el ezen tervek szerint a Niceai hitvallás magyarozatát hosszú évek eredményeként. Ld. "Confessing the one faith", Genève 1991. — A strasbourgi Ökuménikus Kutatóintézet többéves tanulmányi programjának lefolyásáról a "Grundkonsens und Grunddifferenz" c. kötet tájékoztát (Frankfurt a. M. 1993).

8/ Erre főleg Gustav Aulén, Christus Victor, London 1950, hívta fel a figyelmet.

9/ J. P. Jossua, Le salut. Incarnation ou mystère pascal, Paris 1968.

10/ J. A. Jungmann, A szent mise, Eisenstadt 1977, 249. k.

11/ Michael Ramsey id. mű 29 k. 35 k. — Karner Károly, Halhatatlanság vagy feltámadás, Győr 1943. — Nagy Gyula: A lélek halhatatlanságának kérdése a klasszikus görög filozófiában, in: Az egyház kincse, Budapest 1988, 241-252.

12/ Ulrich Asendorf, Gekreuzigt und auferstanden. Luthers Herausforderung an die moderne Christologie, Hamburg 1971, 291-325.

13/ Ld. fent 2. jegyzetben. — Hatását mutatja Alister E. Mc Grath, Luther's Theological Breakthrough c. könyve, melynek egyik fejezetét "Egyedül a kereszt: ez a mi teológiánk" címen magyar fordításban közölte a Protestáns Szemle 1993: 2. száma; 81-100. Jó bevezetés a témához.

14/ Id. mű 1954, 7-12.

15/ Regin Prenter, Luther als Theologe. In: Luther und die Theologie der Gegenwart (Luther-kutatókongresszus 1977), Göttingen 1980, 112-124. — Ízelítőt ad Luther vitájából a Lelkipásztor 1993, 7-8. számában, 243-246. old. Weltler Ödön fordítása "A szolgál akarat" címen.

16/ Budapest-Sopron 1941. A Lelkipásztor a közelmúltban többszörösen emlékeztetett a szerző teológiai művére. Szemelvénye-

ket között igehirdetéseiből. Reuss András részletes bibliográfiát közölt.

17/ Id. mű 287, 294 k.

18/ Ibidem, 252, 280, 293. Nathan Söderblom, Gustav Aulén és Ragnar Bring kutatásaira emlékeztet. V. ö. újabban Vajta Vilmos. A szeretet keresztény értelmezése c. tanulmányát a "lundi teológiáról". (Budapest 1993).

19/ A finn teológusok dialógusa az orosz orthodox egyház teológiai hagyományával jelentős adalékokat nyújt ezen hiány pótlására. Ld: főleg Tuomo Mannermaa Luther-tanulmányait, melyekben a theopoeisis klasszikus kérdésén mutatja ki Luther és az orthodox teológia érintkezését: Der im Glauben gegenwartige Christus, Hannover 1989. A keresztiség és az úrvacsora szentségeinek a Krisztusközösséget megalapozó és hordozó jellegére központosít a közeljövőben megjelenő könyvem "Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában" címmel (Budapest 1993).

20/ A fentebb említett Lutherkongresszus (15. jzt.) egyik szemínáriuma foglalkozott a "theologia crucis theologia resurrectionis" aktuális problémáikájával. Rövid jelentést ad i. mű 145-147. l.

21/ A weimari kritikai kiadásban (WA) két szövegvariáns található (36,478-696). Az egyik Rörer gyorsírásos (német-latin szövegkeverék) jegyzeteit közli. A másik Cruciger által ennek alapján írt, kiegészített és folytatólagos szövege, mely nyomtatásban is megjelent. Mindkét szöveg kritikus vizsgálatra szorul, de ezzel a kérdéssel itt nem foglalkozunk. A két szöveg összehasonlításából és Luther egyéb írásainak ismeretében lehetséges azonban egy teljesen hűséges képet alkotni a reformátor theologia resurrectionisáról. (A Rörer-jegyzetek a könyvnyebben hozzáférhető Clemens-kiadásban is megvannak, 7, 278-355.)

22/ A. Mc Grath, i. mű 83. Az idézett szöveg megértésénél lényeges arra ügyelnünk, hogy Luther nem a teológia teoretikusan megismert tartalmáról (a megfeszítettés tényéről), hanem a teológusban létrejövő, átélit hit tapasztalatáról szól, melynek élete a halálból való feltámadás teológiája.

23/ Gustav Aulén, Dramat och symbolerna, Stockholm 1967. 273 kk. (Amerikai fordítás is létezik.)

24/Pl. Walter Künneth id. műve csak futólag említi Luthert, de anélkül, hogy ez jelentős lenne rendszeres teológiai értekezésében. — U. Asendorf i. műve (195-254) a legjelesebb német exegétákat és rendszeres teológusokat ismerteti (Pannenberg, Moltmann stb.). Egyik sem veszi figyelembe Luthert, noha a feltámadásra építik fejtegetéseiket. Rudolf Bultmann exegetikai felfogása külön problematikát jelent. Számára az üdvtörté-

TANULMÁNYOK

net lezárul a kereszt eseményével. A feltámadás ennek "hermeneutikus következménye". Ő se Luthertől tanulta ezt. V. ö. Nagy Gyula: Jézus feltámadása a mai teológiában és igehirdetésben, 1. mű 112-127, főleg 117 k.

25/ Ez a tanulmányom "A feltámadás teológiája" címen készülő könyvem bevezető fejezete. Luthernak az első korintusi levél 15. fejezetének alapján tartott igehirdetéseire felépítve a következő témakörökre tagolja a teológiai értekezést: 1. A Krisztus-esemény hagyománya; 2. a feltámadás értelmi összefüggése; 3. a feltámadás apológiája – tagadással és tévhitel szemben; 4. "feltámasztatott megigazulásunkért" – a hit vígasztalása; 5. feltámadás a korszakok határán; 6. a test feltámadása; 7. Krisztus feltámadása és a miénk.

Evangélikus Egyházközség Elnökségének ad 64/1/1993. szám
9025 Győr, Petőfi tér 2.

Igazgató-Lelkész Úr!

A KERESZTYÉN IGAZSÁG f. évi 19. számában megemlékeztünk új tanév indulásakor egyházi intézményeinkről és Isten gazdag áldását kértük a különböző intézményekben folyó tanítói és nevelői munkára. Az intézmények felsorolásából – sajnálatos módon – kimaradt a győri gyülekezet általános iskolájának a megemlézése. Ezt a hibát annál is inkább sajnálom, mert éppen az újra induló győri evangélikus iskolában emlékeztek meg – legjobb tudomásom szerint – egyedül névszerint is arról az Ordass Lajos püspökről, aki féltő szeretettel küzdött egyházi iskoláink megtartásáért és értük személyében és szolgálataiban komoly áldozatokat vállalt. Amikor itt most őszintén sajnálkozom az emberi gyarlóság bizonyossága felett és a gyülekezet vezetőinek testvéri megértését kérem, az az őszinte kívánságunk, hogy a győri intézmények – óvoda és általános iskola – apraja-nagyja legyenek hordozói az evangéliumból fakadó és táplálkozó új életnek mind a gyülekezetnek és evangélikus egyházunknak, mind pedig a magyar haza és nemzet javára!

Az Úr kegyelme legyen Mindannyiukkal!

Budapest, 1993. november 10.

Id. Kendeh György s. k.
az OLBK titkára

Az alábbi előadás 1993. április 28-án Uppsalában hangzott el az "Egyház diktatúrában és demokráciában" című szeminárium keretében. A szeminárium a Svéd Egyház Kutatóbizottsága és a Svéd Egyház teológiai- és ökumenikus titkárságának uppsalai tagozatának szervezésében jött létre. A szemináriumon még bevezető előadást tartottak: Henrik Svenungsson püspök, Sam Dahlgren professzor és Lester Wikström teológiai- és ökumenikus titkársági elnök.

LARS OLOF ANDERSSON

A LUTHERÁNUS VILÁGSZÖVETSÉG ÉS A MAGYAR EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
KAPCSOLATA ORDASS ÉS KÁLDY PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN

Változó történelemszemlélet

Nem céлом, hogy történeti áttekintést nyújtsak a Magyar Evangélikus Egyháznak arról az időszakáról, mely 1945-ben, Ordass püspökké választásával kezdődött és 1987-ben, Káldy halálával fejeződött be. Bár, már a 88-89-es események fényében, egy ilyen történeti jellegű áttekintésre is szükség lenne még akkor is, ha ezt az időszakot különféle nyelven (többek közt svédül) írásos anyag viszonylag bőven dokumentálja. Eddig szigorúan őrzött archívumok anyagába pillanthatnak a kutatók, bár ez az anyag (mint például az Állami Egyházügyi Hivatalé) nem mindig olyan könnyen hozzáférhető mint a régi Kelet-Németországban.

Az új történetírást az a változó történelemszemlélet is sürgeti, mely már az utóbbi évek közép-keleteurópai változásainak gyümölcse.

A svéd sajtóban (az egyházit is beleértve), 1984-ben még nem számítottak ritkaságnak az olyan kijelentések mint Henrik Svenungsson püspöké, aki a svéd Lutherhjálpén évkönyvében a következőképpen értékelte, hogy Káldyt a Lutheránus Világszövetség (a továbbiakban LVSZ) elnökévé választották: "Mindenképpen, aki a helyzetet tisztán látja és ítéli meg, belátja, hogy ez jelentős mértékben támogatja a kelet-európai lutheránus egyházakat."^{1/} Vajon ez a fajta értékelés megállja-e helyét például a Déli Egyházkerület Presbitériumának 1990. május 17-i nyilatkozata után, amely a korábbi egyházi vezetést a "rendszer kiszolgáltatásával" vádolja. Ez a megfogalmazás német fordításban még erőteljesebb formában, "Handlanger des Regimes" vált ismertté.^{2/} A sorsnak az a keserű firtora sem hagyhatja érintetlenül az új történetírást, melyet a Déli Egyházkerület Presbitériuma ugyanazon az ülésen, ahol a fenti nyilatkozatot tette, így fogalmaz meg: "D. Ordass Lajos 1945. szeptember 27-én, a Budapest-Deák téri templomban történt püspöki beiktatását követően haláláig, 1978. augusztus 14-ig egyházunk törvényes püspöke volt. Szolgálatának gyakorlásában

azonban megakadályozták 1948. szeptember 8-tól 1956. október 30-ig és 1958. június 24-től haláláig."^{3/} Ennek a nyilatkozatnak ellenére, és annak ellenére, hogy az egyházi vezetők Ordass özvegyénél 1991. december 20-án látogatást tettek,^{4/} továbbra is fennáll a jogi bizonytalanság Ordass rehabilitálása körül.

Az eddig említett tények és körülmények egy nagyobb összefüggés részei, mely ilyen tények sorozatából épül fel. Ha akarjuk, ha nem, ezek a tények fogják befolyásolni egy letűnt korszak megítélését. Izgalmas kérdés annak vizsgálata, hogy a LVSZ és a Svéd Egyház bizonyos helyzetekben és a hozzáférhető tények ismeretében mikor, hogyan lépett, — és ez mostani tanulmányom tárgya is.

Ellenvetést a múlt elemzésének szükségességével szemben minden bizonnyal bőven lehet tenni. A magyar sajtóban hasábszámra írtak arról, hogy miért nem célszerű az igazságot feszegetni. Az érvek között gyakori, hogy a megtörténteken nem változtathatunk, hogy minden kor adott lehetőségekkel rendelkezik, hogy akkor mindenki megalkuvó volt és kompromisszumot kötött, hogy tudnunk kell megbocsátani, vagy hogy bosszú, boszorkányüldözés és revansizmus fenyeget. Pedig a történelmi igazságtétel és a bosszú fogalmát egymással etikai okokból sem korrekt összekeverni, s ezért az olyan nyilatkozat, mint amelyet Konrád György, közismert író, a Pen Klub elnöke a Der Spiegel című heti magazinnak adott, sajnos könnyen félreértést okozhat: "nálunk a nagy reváns, a nagy visszavágás fenyeget, amikor bárki előveheti a zsebéből a kicsinyes panaszainak, sérelmeinek a listáját".^{5/}

Hogy "boszorkányüldözésnek" helye nincs, az magától értetődő. Am az, hogy ma hogy ítéljük meg az elmúlt időszak magyar, vagy nemzetközi szereplőit és eseményeit, döntően befolyásolja új, alakulóban lévő történelemszemléletünket. Ez pedig ma mindenki számára nyilvánvaló, mint ahogy már korábban nyilvánvaló volt a helyzetet valóban tisztán látók számára.

Az elmúlt idősakkal az egyházaknak is szembesülniük kell a világ minden táján. A szembesülés egy kiegyensúlyozott módjának elvét a következőképpen fogalmazza meg Hegedűs Loránt református püspök: "az egyház azoknak a serege, akik végső leszámolást, bosszúállást nem követelnek, de a mindent elfedő összemosást sem. Egy emberséges átmenet a diktatúra kényszerpályájáról a demokrácia szabadságának pályájára akként lehetséges, ha nem vagyunk kíméletlenebbek a történelemnél."^{6/} Ez a kijelentés magyarországi vonatkozásban hangzott el. Véleményem szerint azonban ránk is vonatkozik, akik úgymond demokráciában élünk, és nemcsak tanúi voltunk a közép-kelet-európai diktatúrákban működő egyházakban zajló eseményeknek, hanem passzív vagy aktív részesei is.

Hogy a 45 óta eltelt időszakot valóban lezárhassuk, előbb alapos kutatómunkát kell végeznünk, többek közt például a LVSZ genfi archívumában. Ennek az alapos kutatómunkának kezdetét

TANULMÁNYOK

jelentheti ez a rövid tanulmány. A további kutatásnak viszont egyik alapfeltétele, hogy a LVSZ, az Európai Egyházi Konferencia és az egyes egyházak birtokában levő anyag hozzáférhetővé váljon, a másik alapfeltétele pedig a múltat valami módon formáló szereplők személyes készséges és felelősségtudata.

Térjünk most át a címben megjelölt téma vizsgálatára, s nézzünk meg közelebbről néhány olyan eseményt, mely világosan tükrözi a LVSZ és a Magyarországi Evangélikus Egyház közötti kapcsolat alakulásában megfigyelhető változást.

Svéd-magyar kapcsolatok

A két világháború közötti időszakban szoros kapcsolat alakult ki a magyarországi lutheránus egyház és a skandináv egyházak között. Különösen erős szálak kötődtek a finn és a svéd egyházakkal; svéd és finn diákok magyarországi, magyar diákok pedig svéd-, illetve finnországi tanulmányútra kaptak lehetőséget.

A húszas évek végén Ordass Lajos is ösztöndíjasként fordult meg Svédországban. Ekkor ismerkedett meg a Svéd Egyház akkori vezetőivel és azokkal, akik később kerültek vezető pozícióba, mint például Gunnar Hultgren, Bo Giertz és Martin Lindström. Mikor Ordass 1945-ben püspökké választották, a svédországi kapcsolatok természetesen módon elmélyültek. A kezdeti időszakban a háború utáni újjáépítésen volt a fő hangsúly, melyben a svéd egyház is jelentős anyagi támogatást nyújtott Magyarországnak. Mikor Ordass Lajos 1947-ben a Lutheránus Világszövetség 1947-es alakuló ülésén egyik helyettes elnökéül választotta, újabb személyes kapcsolatok épültek Svédország és Magyarország között.

A Lutheránus Világszövetség kritikus hangja

Amikor Ordass 1948 augusztusában éppen az Egyházak Világtanácsának amszterdami ülése idején valutával való visszaélés vádjával Budapesten letartóztatták, mind az LVSZ mind az EVT tiltakozott az állami hatóságoknál Ordass letartóztatása miatt. Amikor pedig Ordass 1950. április elején megfosztották püspöki tisztétől, Eivind Berggrav püspök nyílt levele látott napvilágot a News Bulletin áprilisi számában, mely keményen bírálta a Magyarországi Evangélikus Egyház (a továbbiakban MEE) vezetőségét. A News Bulletin következő száma közölte Vető Lajos püspök és Reök Iván egyetemes felügyelő választását.

Ebben az időszakban tehát a LVSZ még azonnal reagál és bírálatot gyakorol egyik tagja fölött. A kapcsolatot ugyan nem szakítja meg a MEE-zal de a kritikus hang egészen az 1956-os forradalomig megmarad. A viszony csak ekkor normalizálódik egy rövid időre, de mikor a helyzet Magyarországon és az evangélikus egyházban ismét kiéleződik, és mikor Ordass ismét támadások keresztjébe kerül, a skandináv egyházak

vezetői 1958-ban levélben emlékeztetik az Állami Egyházügyi Hivatalt az egyház szabadsághoz való jogára: "Nem közömbös számunkra, hogy testvéregházaink milyen lehetőséget kapnak a lelki és a szervezeti munka szabad gyakorlására."7/

Ordasst 1958-ban hivatalából másodszer is elmozdították, s a LVSZ ismét az eddigi következetességgel reagál. A LVSZ és a MEE küldöttei Bécsben találkoznak. A találkozó fő pontja a magyar egyháznak nyújtott további anyagi segítség kérdése volt, de Ordass Lajos helyzete is tárgyalásra került. Ezután a magyar delegáció hazatért, és az egyházi sajtó úgy kommentálta a találkozót, mintha Bécsben, Ordass helyzetének megítélésében a legteljesebb egyetértés uralkodott volna a felek között. Bo Gieritz püspök szerint, aki a delegáció tagja volt, a LVSZ ekkor tiltakozó levelet küldött a magyar egyházi vezetőknek.

Kurt Schmidt-Clausen, a LVSZ akkori főtitkára 1962-ben látogatást tervezett Magyarországra melynek során Ordasst is szándékában állt felkeresni, s erről az egyház vezetőségét is értesítette. Válaszában Káldy arra kérte, hogy álljon el utóbbi szándékától. Schmidt-Clausen ekkor egész tervezett magyarországi látogatását lemondta.

Több példát is említhetnénk még, amely azt mutatja, hogyan próbálta a LVSZ fenntartani azt a kényes egyensúlyt mely egyfelől lehetővé akarta tenni egyfajta "diplomatikus" kapcsolat fenntartását a magyar egyházi vezetőkkel, de ugyanakkor a bírálat jogos fegyveréről sem akart lemondani velük szemben. Érdemes megjegyezni, hogy a LVSZ ezt a politikát olyan helyzetben folytatta, mikor a viszony az Egyesült Államok és a Szovjetunió között a kubai események miatt igen kiéleződött.

A Lutheránus Világszövetség "lágy" vonala

A hatvanas évektől a LVSZ és a kelet-középeurópai evangélikus egyházak között "lágyabb" húrok pendültek meg, így a LVSZ és a MEE kapcsolatában is figyelemre méltó irányváltásnak lehetünk tanúi. Tanulmányom egyik fő célja éppen az, hogy ennek lehetséges okait közelebbről megvizsgáljam. Véleményem szerint többféle magyarázat lehetséges.

E hangváltást nagymértékben befolyásolta többek között, hogy az orosz ortodox egyház és más kelet-európai egyházak 1961-ben felvételt nyertek az EVT-ába.

Ezután a keleti egyházi vezetők könnyen fenyegetőzhettek képviselőjük visszavonásával ha valaki keményebb, bíráló hangot ütött meg, vagy nekik nem tetsző határozati javaslatot tett. Érdekességként említek meg itt egy eseményt, amely a keleti egyházak befolyását igazolja. Az EVT 1990-ben (tehát már Ceausescu halála után) elismerte, hogy hibát követett el 1989-ben akkor, amikor Moszkvában nyíltan nem ítélte el a Ceausescu-rendszert.8/

Az EVT ugyancsak visszafogott stílusa minden bizonnyal a LVSZ és a szervezet kelet-középeurópai tagjai közötti viszonyra is rányomta bélyegét.

A Nyugat-Európában a hatvanas évek végefelé végigsöpörő baloldali hullám hatása alól az ottani egyházak sem képeztek kivételt. Ez a hatás mely azután a hetvenes éveket is jellemezte, a kommunista országokhoz való viszonyoknak is más szintet adott.

De olyan nemzetközi szervezetek is mint a LVSZ és az EVT is hozzájárultak az új irányvonal megerősödéséhez akkor, mikor engedték, hogy a nemzetközi konferenciák küldötteinek, és a nemzetközi fórumokon az országot reprezentáló képviselők kiletéről a kommunista országok egyházi vezetői döntsének. Korábban mind az EVT, mind pedig a LVSZ munkájában fontos szerepet játszottak az egyes országokban kiépített személyes kapcsolatok. Most ettől a gyakorlattól mindkét szervezet eltért, és tevékenységét az egyes országok egyházi vezetőivel és a szervezeten belül az egyes nemzetek képviselőivel való szoros együttműködésre helyezte. Az új tevékenységi forma kialakítása nyilván jóhiszemű elképzelésekre épült, de a közép-keleteurópai egyházakkal való kapcsolattartásra mégis végzetesen hatott. A visszaszorított vagy hallgatásra kárhözváltott ellenzék szava csak alig, vagy egyáltalán nem hallatszott el keletről a nyugati egyházakhoz.

A LVSZ új, "lágy" vonalának megformálásához tehát nemcsak olyan külső tényezők mint a Nyugat-Európában vagy egyes nemzetközi szervezetekben kialakult új ideológiai helyzet járultak hozzá, hanem belső, a szervezeten belül történt változások is. Az új vonal érvényesülésének egyik szembetűnő következménye volt, hogy egyre gyakoribbá váltak a Magyarországra tett hivatalos látogatások. A hatvanas évek végén Martti Simojoki, finn érsek járt Magyarországon. 1970-ben Ruben Josefsson, svéd érsek vendégeskedett Budapesten, ami csak néhány évvel korábban még elképzelhetetlen volt például Gunnar Hultgren érsek számára. Érdeemes viszont megjegyezni, hogy a norvég egyháztól egyszer sem érkezett hivatalos látogató Magyarországra a szocializmus évtizedei alatt.

Az az elnéző óvatosság amellyel a LVSZ a közép-keleteurópai diktatúrákat kezelte, nem mutatkozott meg a szervezet egyéb típusú diktatúrákkal szemben tanúsított magatartásában. A legvilágosabb példa erre talán az, mikor 1970-ben a LVSZ egy villámgyors döntéssel a franciaországi Evianba helyezte az eredetileg Brazíliába tervezett ülés színhelyét. Brazíliában ugyanis fennállt annak a veszélye, hogy az akkori államhatalom a találkozó propagandacélokra használná. Szeretném aláhúzni, hogy a hirtelen színhely változás a brazil egyházi vezetők heves tiltakozása ellenére történt. A brazíliai események tükrében érthető, hogy a LVSZ miért használ más mértéket 1984-ben, amikor is Budapestre helyezi ülése színhelyét.

Hadd térjek át a 84-es eseményekre és azok hátterére.

A cenzúra működik

Annak lehetősége, hogy a LVSZ egy szocialista országban ülésezzen, már korábban is felmerült. Először Kelet-Német-országra esett a választás, de a terv kudarcba fulladt. Ezért 1980-ban a végrehajtható bizottság határozatát mely szerint a következő ülés színhelye Budapest lesz, az egész LVSZ-ben nagy reményekkel, a magyar egyházi vezetők körében pedig nagy lelkesedéssel fogadták. Annak kockázata, hogy Magyarország az ülést esetleg propaganda célokra használná, nem vezetett ugyanarra a következtetésre mint 1970-ben, amikor is az ülés színhelyét Eviánba helyezték át.

A többség úgy értékelte, hogy a budapesti megrendezés előnyei túlsúlyban vannak. Carl Mau nyilatkozata híven tükrözi a többség pozitív elvárásait: "Az a tény, hogy hetedik ülésünket egy kelet-európai, szocialista országban rendezzük meg, nagy jelentőségű napjaink konfliktusoktól terhes világában. Meggyőződésünk, hogy a kölcsönös bizalom építése az észak, dél, kelet és nyugat népei közötti kapcsolat javára válik, és jelentősen hozzájárul a békéért folytatott sikeres munkálkodáshoz e vészterhes időkben."9/

A módszerek azonban amelyekkel a LVSZ a budapesti megrendezés megvalósításán fáradozott, ugyancsak figyelemre méltóak. Olyan szentnek számító demokratikus elvek mint például a szólásszabadság, - nem voltak többé szentek a LVSZ főtitkára számára. A MEE-at vagy annak vezetőségét, avagy a diakóniai teológiát kritizáló cikkek nem jelenhettek meg.

Kezdjük talán azzal, hogy Vajta Vilmos professzor bíráló hangú cikket írt a diakóniai teológiáról a Lutherische Monatshefte e című folyóiratban.10/ A magyarországi egyházi vezetés erre éles hangú kirohanással válaszolt a Hungarian Church Press 83-as júliusi számában.11/ Pátkai Róbert lelkész, az Angliai Lutheránus Tanács (Lutheran Council of Great Britain) elnöke cikkben válaszolt rá, de azt a LVSZ lapja (Lutheran World Information) nem volt hajlandó közölni. A norvég egyház sajtószolgálatá Terray László lelkésznek a magyar evangélikus egyház vezetőségét bíráló cikkéből közölt egy rövid összefoglalót a Kirke og Kultur c. folyóirat hasábjain.12/ Ugyanez az összefoglaló megjelent a Lutheran World Information német nyelvű változatában is,13/ mely ismét heves reakciót váltott ki a magyar egyházi vezetők közül, s ugyancsak a Lutheran World Information hasábjain kapott fórumot.14/ Mikor Terray ugyanítt kívánt válaszolni a magyar egyházi vezetők cikkére, nem kapott lehetőséget. A LVSZ lapja 1984-ben is elutasította Terrayt aki a Sam Dahlgren által írt kritikát kívánta kommentálni melyet Dahlgren, Terraynak Ordass Lajosról szóló életrajzáról írt15/ ugyancsak a Lutheran World Information hasábjain. Ekkor a cenzúra, vagy öncenzúra már több hónapja folyt a LVSZ-nél. 1984. február 9-én 10 óra 38 perckor Marc Chambron, a kommunikációs osztály vezetője egy közleményt küldött a LVSZ-ben

ezentúl érvénybe lépő publikációs szabályokról. A közleményt Fredrich König, Roger Kahle, Sam Dahlgren és Harmati Béla kapták meg. Ennek értelmében semmi nem jelenhet meg sem Magyarországról, sem Közép-Keleteurópáról, sem pedig a 84-re tervezett ülésről addig, míg azt két személy az alábbi hat közül nem látta, és közlésre alkalmasnak nem minősítette. A közleményben említett hat név pedig Mau, Lema, Lehtonen, Dahlgren, Harmati és Chambron.^{16/}

Mindez nyilván hatalmas előrelépést jelentett a magyar egyházi vezetésnek, ám annál nagyobb visszalépés volt a LVSZ számára. Hogyan is lehetett elfogadni, hogy a sajtószabadságot szocialista modell szerint korlátozzák? A LVSZ ötvenes években és a hatvanas évek elején tanúsított kritikus magatartása önmaga ellentétébe csapott át.

Érdemes itt egy svéd szemszögből érdekes apró részletet szintén megemlíteni. 1984 márciusában az Északi Ökumenikus Intézet sigtunai találkozójára melyre minden skandináv képviselő hivatalos volt, Vajta Vilmos professzort is felkérték, hogy tartson egy előadást. A homályt, hogy az előadást miért törölték a programból, a fenti események talán jobban megvilágítják.

Dóka Zoltán lelkész LVSZ-hez intézett nyílt levele, mely bírálja a diakóniai teológiát és Káldy püspök tekintélyvelven alapuló vezetési stílusát, szintén fennakad a LVSZ információs szűrőjén. A levelet Dóka az elnöknek, a főtítkárnak és a végrehajtó bizottság tagjainak küldte el, de a bizottság tagjai közül sokan még akkor sem kapták kézhez, mikor a budapesti találkozót megkezdődött.^{17/} Még a találkozón is megpróbáltak minden módon akadályt gördíteni a küldöttek és a sajtó képviselői elé, hogy a levél tartalmát megismerjék. Ezzel szemben Káldy nyilatkozatát, mely Dóka levele ellen szólt, minden küldött és újságíró megkapta. Az ügyet elkendőzni viszont már nem lehetett, s a főtítkár ígéretet tett arra, hogy a kérdést majd a Business Committee-hez utalja.^{18/}

A fenti összefoglaló nem meríti ki teljes mértékben a témát, és még sok olyan mozzanat van, amit érdemes volna megvizsgálni, hogy ennél még teljesebb képet kapjunk.

A kérdés megoldatlan

Végül azonban csak két olyan reflexiót szeretnék idézni, amely a 84-es budapesti események természetéből ragad meg valamit. Az egyik 1986-ban, a Kyrkans Tidning című svéd egyházi lapban jelent meg. Rolf Bromme újságíró aki ott volt Budapesten, így foglalja versbe élményeit: "A magyar egyházat áruljuk el (ha a szabadság típrásáról szólunk.) Moszkvának nyitunk kaput (ha bíráljuk Budapesten a püspököt.) Mi leszünk okozói sötét elnyomásnak (ha az igazságra fényt derítünk.) Ok és okozat ördögi körben (de ennél is ördögibb a pusztító valóság.) Magyar keresztények! (Sorsotok megpecsételtetett.)"

TANULMÁNYOK

és mi, elnyomás néma eszközei, (kit is árulunk mi valójában el?"^{19/}

1991-ben pedig így értékeli 84 eseményeit Frenkl Róbert a MEE országos felügyelője: "Az együttműködés, a megalkuvás nemzetközivé vált, amikor a Lutheránus Világszövetség elnökévé választotta Káldy Zoltánt. Nyilván nem egy 'kommunista püspököt' akartak a trónra emelni, hanem a magyar és a többi középkelet-európai egyházat kívánták segíteni, túlélést kereső erőfeszítéseiket támogatni. Mennyiben sikerült ez, mennyiben nem, és miért igen, illetve nem, szintén az izgalmas, tisztázásra váró kérdésekhez tartozik."^{20/}

Epilógus

Dóka nyílt levelére máig sem érkezett válasz a LVSZ-től. Káldy akkor úgymond "testvéri beszélgetéssel" akarta Dókával az ügyet elsimítani, melynek eredményeként Dókat hivatalából azonnal felfüggesztették, mikor augusztus 30-án külföldi útjáról Magyarországra visszatért. Az Evangélikus Élet 1984. szeptember 2-i számában Dókat minősíthetetlen hangvételű cikkben támadta és az általa írt nyílt levelet terrorakciónak, őt magát pedig árulónak nevezte.

A LVSZ ekkor is "az elnéző óvatosság" elvét gyakorolta. A Dóka-ügy mégis feltűnést keltett, főként Nyugat-Németországban, de a dán és a norvég egyházi sajtóban is, és talán ez a sajtóvisszhang is hozzájárult ahhoz, hogy a felfüggesztő határozatot mégis visszavonták.

A magyar állam, az egyházi vezetők és a LVSZ közös erőfeszítése, amellyel az egyház helyzetét valóban tisztán látók hangját igyekeztek elhallgattatni, – ellenkező hatást váltott ki, s a magyarországi helyzet nagyobb feltűnést keltett mint valaha.

Bár nem a LVSZ szándékával összhangban, hanem annak ellenére, a 84-es találkozó így talán mégis egy lépéssel közelebb vitt a szólásszabadsághoz...

Jegyzetek

- 1/ Lutherhjälpens Arsbok, 1984, 44. old.
- 2/ Evangélikus Élet, 1990. június 3. és németül Ökumene in Ungarn, der Tschechoslowakei und Polen, Beiheft zur VUR Ökumenischen Rundschau 64., Frankfurt a. M. 1992/29. old. – A "Handlanger der Macht" kifejezést használja Harmati Béla egy a bajor evang. egyház zsinatán Schweinfurtban tett nyilatkozatában (1992. nov. 22.-27.), melyet idézett a Lutherische Welt Information, Nr. 36/1992 (dec. 10.), 11. o.
- 3/ Evangélikus Élet, 1990. június 3.

TANULMÁNYOK

- 4/ Evangélikus Élet, 1992. január 19.
- 5/ Der Spiegel, 1992-es 8. szám
- 6/ Új Magyarország, 1993. április 7.
- 7/ Német eredetiből. A levelet Yngve Brilioth érsek és Ilmari Salomies érsek, valamint Fulglsang Damgaard és Johannes Smemo püspökök írták alá.
- 8/ Minutes of the 41st meeting of the WCC Central Committee, Genf, 1990. március 25-30., 55-58. old; összehasonlításképpen ld. Minutes of the 39th meeting, 1988, 48-55. old; és Minutes of the 40th meeting, 1989, 56-61. old.
- 9/ Kyrkans Tidning, 1984. 25-26. szám, különösen "Internationellt Magasin".
- 10/ Vajta Vilmos: Umstrittene Theologie der Diakonie a Luthersche Monatshefte 1983. harmadik, márciusi számában, 114-119. old. Angolra fordította és publikálta az OPREE vol. IV. 1984. januári 1. szám, 45-60. old. — Magyarul megjelent "A vitatott diakóniai teológia" címmel, Koinonia 28. szám 12-22. old., 1983. Oslo.
- 11/ Hungarian Church Press, 1983. július 15., Vol. XXXV/14. szám, "Slanders Rejected".
- 12/ Terray G. László: Kirke i et socialistisk samfunnssystem, Kirke og Kultur, 1982. — magyarul: Koinonia 28. szám, 1-11. old., Oslo 1983.
- 13/ Lutherische Welt Information, 1984/5. szám.
- 14/ Lutheran World Information (LWI), 1984/7. szám.
- 15/ Terray G. László: Han kunne ikke annet, Luther Forlag A/S Oslo, 1984. Recenzió a LWI-ben, 1984/25.
- 16/ Memo: 645739, 3828186 CHAMBRON, 1984. február 9. 10 óra 38 perc.
- 17/ LWI 1984/30.
- 18/ Minutes, 7th LWF Assembly, 28. old. (Plenary XI, 1984. július 30.)
- 19/ Kyrkans Tidning, 1986/5.
- 20/ Evangélikus Élet, 1991. február 3.

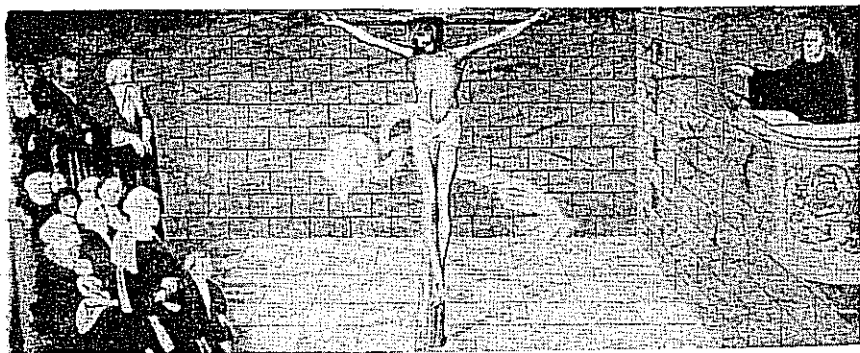
HANS JÜRGEN LUIBL

A "KOINONIA" LUTHERI ÉRTELMEZÉSE

1993. augusztus 3-14. között Santiago de Compostellában tartotta világggyűlését a "Hit és Egyházszervezet" mozgalom. A gyűlés témája "Egyházak és koinonia" volt. A gyűlést megelőzően a KIPA, a svájci katolikus sajtóügynökség kérdést intézett a Svájci Keresztyén Egyházak Munkaközösségének nyolc tagegyházához: mit jelent nekik a koinonia témája a teológiai megértésben és az egyházi kapcsolatban. A Svájcban és a Lichtensteini Nagyhercegségben élő hat lutheránus gyülekezet számára Hans Jürgen Luibl lelkész, a zürichi egyetem teológiai fakultásának tudományos munkatársa az alábbi cikket írta, amelyet újságunk számára némiképpen átdolgozott.

A Svájcban és a Lichtensteini Nagyhercegségben élő hat lutheránus gyülekezet (Basel, Bern, Genf, Szent Gallen, Vaduz és Zürich) történelme nagyon különböző. Kezdetről fogva mégis összeköti őket a különleges, "lutheri" formájú istentisztelet. Az istentiszteletnek gyülekezetet teremtő ereje volt és még napjainkban is a gyülekezetek életének középpontja. A közösség, a communio, így elsősorban istentiszteleti jellegű. Az istentisztelet olyan variálható rend szerint megy végbe, amely hasonlít a katolikus mise rendjéhez. A lutheranizmus ugyanis kezdetről fogva úgy ismerte el a katolikus mise-liturgiát, mint az istentisztelet egyik lehetséges formáját. Ezt az evangélium által lehetővé tett szabadságában cselekedte. Az a szabadság, amelyben az istentiszteletet úgy lehet megtartani és alakítani, hogy abban egy meghatározott Isten-ismeret és emberkép megtapasztalható formát nyer, összeköt és kötelez, egy szóval: közösséget teremt. Ne feledkezzünk meg az Ágostai Hitvallás VII., "Az egyházzól" szóló cikkéről, amely szerint a keresztyén szabadság feladata az, hogy az istentiszteletet, tehát az evangélium tiszta hirdetését és a szentségek helyes kiszolgáltatását konkrét formában alakítsa. Az istentisztelet alakításának ebben a szabadságában jelentkezik a szabadság alapja és ezzel minden Isten előtti emberi közösség alapja. Ebben nyer megtapasztalható formát az a lutheri értelmezés, amely szerint Isten nem az emberi közösségen kívül, hanem a maga szabadságában éppen az emberi közösségben van jelen úgy, hogy nem oldódik fel abban. Vitathatatlan, hogy itt veszedelmek és kísértések jelentkeznek, leselkednek. Például ha valamilyen meghatározott istentiszteleti formát, amelyben az üdvösség és szentség utáni emberi vágy jelentkezik, már nem úgy értének, hogy az az Isten világban való jelenlétének közvetítője, hanem azt tartják róla, hogy önmagában is az üdvösség biztosítója és ezért nincsen szüksége emberi közvetítésre.

Ilyen emberi kisértéssel azonban számolnia kell annak, aki kapcsolatra vágyik azzal az Istennel, aki maga is kapcsolatot létesített az emberrel. Ezért szükséges, hogy az ember végig-gondolja ezt az istentisztelet értelmezést. L. Cranach képe alkalmas arra, hogy ezt az értelmezést jel-képesen ábrázoljuk.

A kép középpontjában és ezzel mind az életnek, mind az istentiszteletnek a centrumában a kereszt áll a Megfeszítettel. A kereszt a földi valóság érdekében áll, a Megfeszített pedig azért az emberért cselekszik, aki ebben a valóságban él. Így itt a keresztben teljesedik be Isten emberré lételének eseménye, itt van az ember embersége és minden létrejött dolog teremtményvolta megőrzésének, megmentésének kiindulópontja. Arról, hogy Isten az emberség, a "teremténység" megmentése érdekében lett emberré, az ember semmit sem tud. (Ez hozzátartozik embervoltához.) Ezt meg kell mondani, oda kell kiáltani neki, kijelenteni, hirdetni kell számára. Ezt teszi a képen az igehirdető, jelen esetben a reformátor Luther. Közben ezt teszi, csak a Bibliára tud hivatkozni, amely nyitottan fekszik előtte. Ezt az ígéretet, ezt a keresztről szóló beszédet az ember csak hallás által tudja befogadni. Ezért az igehirdetővel szemben részben feszülten figyelő, részben kritikusán hallgató embereket látunk. Istennek az "emberi" megmentését célzó emberré létele a beszéd és annak meghallása nagyon is emberi közösséget hozza létre a Biblia közvetítésével, amely nem törvényekbe foglalt szabályokat, nem hittel kapcsolatos utasításokat tartalmaz. Olvasása arra indít, hogy a valóság közepébe állított kereszt értelmét megfejtsük. Eppen ebben a kereszt által megalkotott, mindenestül emberi közösségben munkálkodik Isten, — nem úgy, hogy az emberi közösséghez valami különlegesen, valami emberfeletti tesz hozzá, ami azt örökké érvényessé változtatja, — hanem úgy, hogy magát a keresztben, a keresztről szóló beszédben, az igehirdetésben és hallgatásban, az istentiszteletben, a hívók közösségében teszi

jelenvalóvá. Az istentisztelet folyamatában ennek érzékelhető kifejezése az úrvacsora. Az úrvacsorában Isten valóságos, emberi jelenléte mutatkozik meg. Itt a Megfeszített teste és vére kenyérré és borrá, a hit életet jelentő táplálékává, az emberi megőrzésének és megmentésének az eszközévé lesz, hogy ismét rátaláljunk az elveszített emberségre. A kép azt fejezi ki, hogy éppen itt, az emberi életben rejtőzködik Isten, itt van közel az emberhez annak üdvösségére, – itt kezdődik az új élet, a világ itt kezd megérezni és megízlelni a szabadságot. Az evangélikus egyház-formálásnak már túl kellene lennie azon, hogy az istentisztelet fölé írja: emberien alakítani a szabadságot. Eközben jelentősége van a sokszorosan félreértett és gyakran visszaélésre csábító "lutheri" hitvallásos tradíciónak is. Ha az istentiszteleten énekelve vagy imádkozva elmondjuk egy adott hitvallás szavait, ha ragaszkodunk a reformáció hitvallásképző hagyományához, akkor segítséget és indíttatást kapunk ahhoz, hogy felelősen és kritikusan megalkossuk személyes hitvallásunkat is. Mivel egyetlen ember sem erős arra, hogy saját értelmével vagy belső erejével felelősséget vállaljon magáért Isten előtt és megfordítva: mivel minden ember erős arra, hogy Isten előtti felelősségét vállalja, ezért a nagyon emberi hitvallás-hagyomány segítség lehet abban, hogy hitünket személyesen vagy közösségben megvalljuk és a megvallott közösséget megvalósítsuk.

Koinonia, közösség lutheri értelemben – a keresztre tekintve – csak a következő lehet: Istennek az emberrel való reálisan létező közösséget realisztikusan élni. Ez kizár mindenféle, – akár egyházi – egység-utópiát, ha ilyen egység (törekvések) által Istennek az emberekkel való közösségét láthatóvá, és az emberek közössége által igazoltta akarjuk tenni. Ne kerülje el figyelmünket, hogy az efféle egység gondolatok az emberi kívánságok körébe tartoznak és eszerint kell azokat kezelni és a kereszttel megítélése szerint alakítani. Fordítva pedig: a kereszttel nézőpontja felől a közös dolgok és a közösség új perspektívái tárulnak fel előttünk. Istent nem valamilyen szilárd, merev Isten elképzelésben, az üdvösséget nem egy meghatározott kegyesség-tradícióban, Isten és ember kommunikációját nem egy mindent és mindenkit összefogó közösségi formában kell keresni. Ez a következőt is jelenti: Isten üdvösségét a megélt hit különböző formáiban kell felfedezni és azt kinek-kinek saját tradíciója szerinti hiteles étellel kell alakítani. Ezekhez a tradíciókhoz azután nem csak az írott bizonygatótételek és szervezeti kötelezettségek (egyházhoz tartozás vagy kegyességi stílusok) járulnak; ide számíthatjuk a különféle üdvösségvárakalmakat és a kudarcnak azokat a fájdalmas tapasztalatait is, amelyeket emberek, egyházak és hitvallások okoznak egymásnak találkozásaikban. Ez megtörténik Isten és ember találkozásában is. A koinonia ilyen megvalósításának, a már széttrött közösségi formák alakításának nincsen biztos megoldást nyújtó receptje. Érvényes azonban Isten ígérete, hogy

közben az ember nem szenved hátrányt. A koinonia lutheri értelme: ne az egyház egységének elérhetetlen csillagai után nyúljunk, hanem közösen vállaljuk fel, amire az embereknek szükségük van: Isten emberségét.

Fordította: Bohus Imre

Dr. BOLERATZKY LÓRÁND

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYA

A legfőbb állami felügyeleti jog (ius supremae inspectionis) és az állami segítségnyújtás (ius advocatae, ius advocacionis) kérdése.

Hazai törvényeink az államnak, – mint a területén legfőbb hatalmat gyakorló szervnek – azt a jogát elismerték ugyan, hogy az egyházak felett legfőbb felügyeleti jogot gyakoroljon, ennek a jognak azonban részletes tartalmát nem állapították meg.

Az 1790. évi XXVI. tc. a protestáns zsinattartás engedélyezésének a jogát az államfőnek tartja fenn, úgyszintén azt a jogot is, hogy a zsinatra "királyi embert" küldhessen, "nem ugyan igazgatás vagy elnöklés, hanem csupán felügyelet végett" valamint az egyházi törvények megerősítésének a jogát. A király ezt a jogát az 1848. évi XX. tc. megalkotása óta a független magyar minisztériumok útján gyakorolta. A zsinattal kapcsolatos jogszabványokat az államfő lényegében az 1990. évi IV. törvény, (a lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról) életbelépéséig gyakorolta, anélkül, hogy a zsinatokra biztost küldött volna.

A legfőbb felügyeleti jog a törvényhozás területén csak preventív módon: a zsinattartás megtagadásával, illetőleg az egyházi törvények megerősítésének elutasításával; az egyházi közigazgatási aktusoknál csupán represszív, tehát utólagos eszkővel volt gyakorolható.

A protestáns egyházaknál a legfőbb egyházi tisztségviselők megválasztását a kormánynak be kellett jelenteni, sőt kezdetben a választásról szóló jegyzőkönyvet is meg kellett küldeni az országos egyház működésének ellenőrzése céljából. (V. ö. E. A. 154. §) Az egyházi tanügyre és alapítványokra vonatkozóan a legfőbb felügyeleti jog gyakorlását az országos törvények alacsonyabb szinten szabályozták. Az egyházi jogakadémiáknál pl. a tantervet és vizsgabizottságok összetételét kellett tudomásulvétel végett a VKM-hez bejelenteni; a nép- és középiskolákra külön törvény rendelkezett.

Köztudott, hogy bár az 1949. évi népköztársasági alkotmány az egyházat különválasztotta az államtól, ez azonban, mint azt Helmut Pree osztrák egyházjogász megállapította: "elleneséges szétválasztás" volt, mely olyan mértékű állami gyámkodást jelentett az egyházakra nézve, melyhez fogható történelmünk folyamán nem volt.

Hála Istennek, ma elmondhatjuk, hogy "barátságos szétválasztás" érvényesül. Az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI., továbbá a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvények az állam és egyházak szétválasztását nemcsak deklarálják, hanem ennek garanciáit is nyújtják. Ezek közül a leglényegesebb az, hogy "az állam az egyházak irányítására, felügyeletére szervezetet nem hozhat létre". Ezzel a rosszemlékű Állami Egyházügyi Hivatal, vagy ehhez hasonló intézmény létesítésének a lehetősége ki van zárva.

A legfőbb állami felügyeleti jog terjedelme – a jelenleg hatályos jogszabályok szerint – igen korlátozott. Ez az ellenőrzési jog az egyházak nyilvántartásba vételénél, az egyházak működésénél és megszűnésénél jelentkezik és alacsonyabb szinten történik.

Az egyházak nyilvántartásba vételénél az illetékes bíróság vizsgálja, hogy törvényes előfeltételek (100 alapító tag, alapszabály, képviselőt szabályozása, törvény szerinti célok) fennfornak-e és csak ezek hiányában tagadható meg a nyilvántartásba vétel. Mivel "egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az Alkotmánnyal nem ellentétes, és amely törvénybe nem ütközik" (8. §), az alapításnál a bíróság ellenőrzési jogköre erősen formális.

Az egyházak működésével kapcsolatos legfőbb állami felügyeleti jog az egyházi önkormányzat biztosítása következtében is jelentősen összeszűkült. Így nincs többé szükség az újonnan választott főbb egyházi tisztségviselők bejelentésére, ezeknek megválasztásához, vagy kinevezéséhez az állami szervek részéről hozzájárulásra nincs szükség, úgyszintén sem a zsinattartáshoz, sem a zsinati határozatok megerősítésére, sem pedig zsinati megbízott küldésére.

Az egyházi jogi személyek törvényes keretek közötti működésének biztosítása érdekében az ügyész törvénysértés észlelése esetén, pert indíthat. Ha az egyházi jogi személy törvénysértő tevékenységével nem hagy fel, az ügyész keresettel kérheti a bíróságnál az érintett egyháznak a nyilvántartásból való törlését.

Különleges területeken, így pl. a közoktatás területén a művelődési és közoktatási minisztert illeti meg az ágazati irányítási hatáskörön belül a legfőbb felügyeleti jog (1993. 79. törvény 92. §), a nem helyi önkormányzati szervek, tehát az egyházak által fenntartott iskoláknál az önkormányzati jegyző jogosult a működési engedélyt kiadni a tankerületi oktatási központ véleménye alapján és ugyancsak a jegyző

jogosult hatósági ellenőrzés keretében törvényességi ellenőrzést folytatni és szükség esetén pert indítani.

Az egyházi főiskola, illetve egyetem létesítéséhez, vagy megszüntetéséhez az engedélyt az országgyűlés adja meg-(1993. évi 80. törvény).

Az állami segítségnyújtás (ius advocacionis, ius advocatiae, braccium saeculare) értelme kettős: egyrészt értjük alatta az államhatalomnak az egyházi törvények és határozatok végrehajtásánál nyújtott közvetlen segítségét, másrészt az anyagi támogatást.

"Az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható", — mondja a törvény (15. §) és ennek indoklásául felhossa, hogy az egyházak autonóm szervezetekként működnek és ez kizárja a ius advocatiae-t.

A református és az evangélikus egyház a két világháború között tartott zsinataikon (1928 és 1934-37) teljesen azonosan szabályozták az egyházi segítségnyújtás eseteit az alábbi taxative meghatározott néhány esetre nézve: először: az egyházi és iskolai adó, valamint a jogerős határozattal kiszabott marasztalási összegek és pénzbüntetések behajtásához, másodsor: az egyházi szervek által egyházi tisztviselők hivatalba helyezéséhez és felfüggesztéséhez, harmadsor: megidézett, de meg nem jelent tanúk kihallgatásához, negyedsor: egyházi hatóságok karhatalommal való megvédése céljából.

A német jogrendszer világosan bizonyítja, hogy még a weimari rendszer "bicegő szétválasztása" mellett is, — mint ahogy Ulrich Stutz ezt a rendszert nevezte, meg van a lehetőség a ius advocatiae megvalósítására, amely elsősorban az egyházi adónak állami szervek részéről történő behajtásánál valósul meg.

Az 1990. évi IV. törvénynek a ius advocatiae biztosítását megtagadó álláspontja az önkormányzat helytelen értelmezésén és az egyházak korábban betöltött szerepének, illetve a "közjogi testületi jelleg" jogi kategóriájának a nem ismerésén alapult.

Az egyik legkiválóbb jogászunk: dr. Vladár Gábor volt igazságügyminiszter ezt írja: "Az önkormányzat csonka volna, alig különbözne valami magánjogi társaság, egyesület, vagy részvénytársaság autonómiájától, ha nem járulna hozzá az a kiváltság, hogy az egyház igénybe veheti az állami hatóságok segítségét, törvényeinek, határozatainak, intézkedéseinek végrehajtásához." A "nudum iusról" pedig Jhering így ír: "A jog azért van, hogy érvényesüljön. Az érvényesülés maga a jog élete és igazsága, maga a jog. Ami nem valósul meg, ami csak a törvényekben és papíron marad, csupán látszat jog."

Igaz ugyan, hogy állami bíróság előtt indítandó peres eljárással az állami jogban meghatározott jogokat érvényesíteni lehet állami kényszer segítségével, vagy az egyházi bírósági eljárásoknál az alávetés, vagy választott bírósági eljárás bevezetésével többé-kevésbé biztosítani lehet a végrehajtást,

mégis nem elégedhetünk meg a jelenlegi szabályozással, mely az egyházakat lényegében egy naturista egyesület rangjára emeli, holott a magyar történelmi hagyományok az egyházak jogállását minden más korporáció fölé emelték. A "köztestület" jogi kategóriának a közeljövőben történő feltámasztása megnyitja ehhez a jogi lehetőséget. Ennek a jogi kategóriának az egyházakra történő alkalmazása semmiképpen sem jelentené a "klerikális" egyház feltámasztását, hanem csak azt, hogy az egyházak elfogalnák az őket megillető jogállásukat.

Az államhatalom, ha azt akarja, hogy a törvénytisztelet föltétlen és egyetemes legyen, akkor gondoskodnia kell arról, hogy annak az ezt alkalmazó egyház is érvényt tudjon szerezni.

A jövő útja ez kell, hogy legyen.

Már az 1848. évi XX. tc.-el kapcsolatban, mely szerint "minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek" felmerült az az aggály, hogy ez nem áll-e az egyház autonómiájával ellentétben? Ezt a dilemmát úgy kívánták feloldani, hogy minden egyház önállóan dönthet tekintetben, hogy igénybe kívánja-e venni ezt a támogatást vagy sem. Köztudott, hogy a II. világháborút követően egy 1935-ös statisztika szerint a református egyház 102.755 kat. hold földterületet 936.239 kat. tiszta aranykorona jövedelemmel és a hozzátartozó felszereléssel, az evangélikus egyház 21.055 kat. hold földterületet 234.401 kat. tiszta aranykorona jövedelemmel minden kártérítés nélkül vesztett el és a többi történelmi egyház is így járt. Nyilvánvaló, hogy az egyházak olyan nehéz anyagi körülmények között élnek, hogy állami támogatás nélkül veszélyeztetve lenne fennmaradásuk. Mivel az egyházak a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői, az államhatalomnak is komoly érdeke fűződik az egyházak anyagi támogatásához.

Elhangzott az 1993. október 8-9-i balatonfüredi református egyházjogi konferencián.

A dr. Terray Lászlót köszöntő számunkba kértünk és kaptunk tanulmányt PÁTKAI RÓBERT-től, az Angliai Lutheránus Tanács elnökétől, aki az 1993. júl. 12-től 24-ig Oxfordban rendezett konferencián "Keresztyén szabadság a visszapillantás tükrében" címen tartott előadást. Ezt azonban időbeli késés, nyomdatechnikai akadályok miatt jelen számunkban közölni már nem tudtuk.

Szerk.

ZUSAMMENFASSUNG - SUMMARY

Mit der 20. Folge unserer Zeitschrift begrüßen wir dr. László Terray anlässlich seines 70. Geburtstages. Mit Gottes Wort wendet sich der deutsche bischof i. R; fr. Joachim Heubach an ihn. Im Namen der Lajos Ordass Gesellschaft und der Zeitschrift Keresztyén Igazság begrüsst dr. Lóránd Boleratzky den Jubilanten. Dr. György Pósfay stellt ihn aufgrund ihrer persönlichen Erlebnisse und Zusammenarbeit vor. D. Zoltán Dóka dankt in seinen Zeilen dem getreuen Freund im Gedenken an alte Kontakte für die hilfreichen Dienste. Auch die Studien begrüßen den Jubilanten: D. Dr. Vilmos Vajta dtellt in ersten Kapitel seines demnächst erscheinenden Buches "Kreuz und Auferstehung" die Auferstehungstheologie Luthers dar. — Lars Olof Andersson bietet unter dem Titel "Beziehungen des Lutherischen Weltbundes und der Ungarischen Evangelischen Kirche zur Zeit der Bischöfe Ordass und Káldy einen historischen Rückblick". — "Die lutherische Auslegung der "Koinonia" erörtert Hans Jürgen aufgrund des Bildes von Lucas Cranach. — Die Studie von dr. Lóránd Boleratzky "Das Verhältniss zwischen Staat und Kirche" wirkt angesichts der im Laufe befindlichen Synode als besonders aktuell.

The 20th issue of our periodical is a tribute to 70-year-old Dr. László Terray. God's word is proclaimed by the German Bishop Emeritus Dr. Joachim Heubach. — Dr. Lóránd Boleratzky congratulates the minister feted on behalf of Keresztyén Igazság and the Lajos Ordass Society of Friends. — His life is presented by Dr. György Pósfay on the basis of personal experience and their cooperation. — Zoltán Dóka D. H. C. thanks the faithful friend for all his helpful services in a letter recalling memories of their relationship. — The essays also greet Dr. L. Terray: Chapter One of Dr. Vilmos Vajta's book under publication Cross and Resurrection elaborates on Luther's theology of resurrection. — Lars Olof Andersson examines The Relationship of the Lutheran World Federation and the Lutheran Church in Hungary under Bishops Ordass and Káldy in historical retrospect. — Hans Jürgen Luibl's essay on the Lutheran Interpretation of "Koinonia" is based on Lucas Cranach's picture. — Dr. Lóránd Boleratzky's essay on the Relationship of State and Church is made highly topical by the current synod.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andersson, Lars Diof gyűl. lelkész	Göteborg
Dr. Boleratcky Lóránd egy. m. tanár	Budapest
D. Dóka Zoltán gyűl. lelkész	Hévízgyörk
Dr. Heubach, Joachim ny. püspök	Németország
Lubl, Hans Jürgen gyűl. lelk., főmunkatárs	Zürich
Dr. Pósfay György ny. lelkész	Genf
D. dr. Vajta Vilmos ny. egyet. tanár	Svédország

Közzöljük az Ordass Lajos Baráti Kör kiadványainak jegyzékét.
A kiadásra került munkák jól felhasználhatók
a karácsonyi örömszerzésben.

ORDASS L.: "A keresztfa tövében" Nagyheti áhitatok	100,- Ft
ORDASS L.: Jó hír a szenvedőknek. Prédikációk 1956-1958	250,- Ft
ORDASS L.: Vádirat. Korrajz	40,- Ft
ORDASS L.: Nem tudok imádkozni	100,- Ft
GIERTZ-ORDASS: "Házát kősziklára építette" Elbeszélés	150,- Ft
GIERTZ-ORDASS: "Hitből élünk" Elbeszélés	200,- Ft
TERRAY L. G.: Nem tehetett mást! Ordass Lajos életútja	100,- Ft
VIRÁG J.: D. Luther Márton önmagáról. Életrajz	100,- Ft
BOTTA I.: Dévai Mátyás, a magyar Luther	80,- Ft
KAPI B.: Isten hárfása. Gerhardt Pál élete	150,- Ft
SCHOLZ L.: Tisztítsd meg szíved, hogy megtartassál	80,- Ft
SCHOLZ L.: Két sugárzó igazgyöngy. Írásmagyarázat	120,- Ft
RITTER K.: "A lelkipásztor imádsága"	60,- Ft
VAJTA V.: Hit és élet összecsengése. Előadás	40,- Ft

Felhívjuk a figyelmet 2 új kiadványunkra:

LOY-ORDASS: Te vagy az én reménységem. Imakönyv betegeknek és szenvedőknek	100,- Ft
BÖRÜCZ SÁNDOR: Kiáltás a mélyből! II. kiadás	300,- Ft

Jelen számunkhoz **csekklapot mellékelünk** adományok küldésére. Alapszabályunk értelmében a Kör tagjaitól rendszeres tagdíjat nem kérünk. Adományok beküldésével támogathatjuk a Kör munkáját, szolgálatát és a kiadványok megjelenését. Folyóiratunkat is adományok biztosítják. A KIADÓHIVATAL kéri a címváltozások bejelentését, hogy a folyóirat küldésében fennakadás ne történjék. — A támogatásért és figyelmes szeretetért hálás szívvel mond köszönetet a Szerkesztőség és Kiadóhivatal.